

MÚHELY

NÉGYESI LAJOS

A MUHI CSATA 1241. ÁPRILIS 11.

Az 1241. április 10-ről, 11-re virradó éjszaka sötét volt. A hold, mely csak keskeny sarló képét mutatta, már 10-én délután, 15 óra 56 perckor lenyugodott, jóval megelőzve a napnyugtát, aminek időpontja 18 óra 29 perc volt.

Ez a néhány adat, melyhez egy számítógépes csillagászati program¹ segítségével pillanatok alatt hozzájuthatunk, fontos új szempontot jelent a muhi csatával foglalkozó kutatás számára.

A csata egyik lényeges kérdése ugyanis, hogy milyen fényviszonyok uralkodtak a 11-ét megelőző éjszakán, mivel a harccselekmények már akkor megkezdődtek. Fontosságát jelzi, hogy Pauler Gyula szükségesnek tartotta megjegyezni: a csata idején „holdvilágos éj lehetett”². Olchváry Ödön még ezen is túlmegy. Kategorikusan kijelenti, hogy: „az éj világos volt, mert sötétben harcolni lehetetlen s hozzá a csapatok még ismert terepen is könnyen eltévednek. Az éj világosságára szükség volt a hídverésnél, valamint a folyó átgázolásánál is”³. Ennek ellenére mégsem végezték el azokat a csillagászati számításokat, melyek eredményeként meghatározható lett volna a hold akkori állapota, pedig már a múlt század végén is rendelkezésre álltak az ehhez szükséges csillagászati évkönyvek. Mindenesetre a harcászat gyakorlatában való jártasságukat jelzi, hogy egyáltalán figyelembe vették ezt a körülményt, mivel a későbbiek során a csatával foglalkozó tanulmányok már magától értetődőnek veszik, hogy az első összecsapás a hídnál – és a tatár sereg átkelése a Sajón – éjszaka történt. Markó Árpád már odáig megy, hogy szerinte a magyarok vereségének közvetlen előidézője annak figyelmen kívül hagyása volt, hogy a könnyű lovasok, „különösen éjjel” máshol is (ti. nem csak a hídon) át tudnak kelni a folyón.⁴ E szemlélet csúcspontját Ágoston István tanulmányában érhetjük tetten, ugyanis a szerző megállapítja, hogy: „számítások szerint újhold előtti időszak lehetett, amikor is teljesen sötétek az éjjelek”⁵. Mindebből azt a következtetést vonja le, hogy a sötétség nagy mértékben elősegítette a tatárok rejtett fölfeljődését, mivel ilyenkor nehezen vehetők észre a hadmozdulatok. Fölöttébb meglepő ez a következtetés, mivel a kötet bibliográfiájában felsorolt források között ott

¹ Astronomy Lab 1/1 asztrometriai software

² Pauler Gyula: A magyar nemzet története. Budapest, 1899. 161. o.

³ Olchváry Ödön: A muhi csata. *Századok*, 1902. 518. o.

⁴ Markó Árpád: Magyarország hadtörténete. Budapest, 1943. 30. o.

⁵ Ágoston István: Muhi csata, 1241. Budapest, 1991. 42. o.

szerepel Olchváry tanulmánya is, így feltételezhető, hogy a szerző ismerte a már korábban idézett megjegyzést az éjszakára vonatkozóan.

A csatáról három, többé-kevésbé részletes leírás maradt ránk

Rogierius mester siralmas énekében arról ír, hogy a tatárokat üldözve Béla király serege a Sajóig jutott, melyen egy hídon átkelve tábort ütött. Öröket állított a hídra, hogy éjszaka örködjének. A tatárok a hadseregtől nem messze gázlót találtak, egy éjszaka alatt mindnyájan átkeltek rajta és hajnalban, a király egész táborát körülvéve, jégesőként kezdték nyilaikat löni a hadseregre.⁶

Spalatói Tamás sokkal részletesebben foglalkozik az éjszakával.⁷ Először egy rutén szökevény érkezett a magyar táborba, aki figyelmeztette a királyt, hogy a tatárok támadása még az éjszaka folyamán várható. Kálmán herceg és Ugrin érsek fegyvereseit összegyűjtve a hídra vonult; éjjel körül érkeztek oda. Akkora tatárok egy csapata már átkelt, akiket haladéktalanul megtámadták. A gyors rohammal fényes sikert értek el, mivel az ellenség többségét megölték, vagy a hírhoz szorítva a folyóba fullasztották. A győzelem után a hídnál őrséget hagytak és visszatértek a táborba. A tatárok a hídfőre hét hadigépet állítottak, melyek hatalmas köveket dobáltak a hídrőrségre, de az íjások is folyamatosan zaklatták őket. Végül kénytelenek voltak elhagyni az őrhelyet és visszatérni a táborba. Ezután a tatárok egy része átkelt a hídon, mások a folyó gázlóin jutottak át, hajnalhasadtára a jobb parton voltak.⁸

Szübeetej életrajzírója szerint Szübeetej ötlete volt, hogy a magyar sereget a Sajóhoz csalják. A hercegek (Batu és Sejbán) a felső folyásnál, ahol a víz sekély, és középen, ahol híd állt, könnyen át tudtak kelni, míg Szübeetej a mélyebb, alsó folyásnál szándékozott hidat építeni, hogy titokban átkelve az ellenség hátába kerülhessen. Batu a hídnál harcolt, de seregét a magyarok visszazorították. Vértesei közül harminc embert veszített, köztük egyik vezérét, Bakatut is. Szübeetej csak megkésve tudott a folyón átkelni, ezt Batu a későbbiekben egy gyűlésen a szemére is vetette. Szübeetej azzal védekezett: Batu csak arról tudott, hogy a felső folyásnál a víz sekély, s hogy híd is van. Átkelt tehát és harcba elegyedett, de nem tudta, hogy ő az alsó folyásnál még nem fejezte be a hidépítést.⁹

Az éjszaka eseményeinek rekonstruálásához célszerű részletesen elemezni a források állításait, azonban még mielőtt ehhez hozzáfognánk, tisztázni kell egy kérdést:

⁶ Rogierius mester siralmas éneke. A tatárjárás emlékezete. Budapest, 1981. (a továbbiakban: TE) 129–130. o.

⁷ Munkámban elsősorban a Spalatói Tamás által közölt adatokat használom, mivel a leírás alaposabb vizsgálata alapján elfogadhatóbbnak tartom mint Rogieriusét. Így a források megítélésével kapcsolatban Veszprémy László véleményével értek egyet, mely szerint a csata rekonstruálásának szempontjából Spalatói Tamás leírása a legteljesebb forrás. (*Veszprémy László: Újabb szempontok a tatárjárás történetéhez.* In. *Iskolakultúra*, 1994. 15–16. szám, 28. o.)

⁸ *Spalatói Tamás: A salónai és spalatói főpapok története.* TE 175–176. o.

⁹ A Jüan dinasztia története. 120. tekercs. (Részlet Szübeetej életrajzából) TE 83. o.

Miért Muhinál volt a csata?

Általánosan elfogadott az a nézet, hogy a tatárok¹⁰ szándékosan csalták a magyar sereget odáig, ahol a Szübeetej által kigondolt terv szerint győzelmet arattak. Így utólag, az események ismeretében valóban elfogadható ez a magyarázat, csakhogy a csata előtt mindez egyáltalán nem lehetett ennyire egyértelmű. Azt a feltételezést elfogadhatjuk, hogy Pestig csak a tatár sereg előőrsei törtek előre. Ezt leginkább az események időrendje bizonyítja, mivel az orosz kapu március 12-i áttörése után már 15-én Pest alatt portyáztak, így Strakosch-Grassmann számításai szerint napi 73 kilométert kellett megtenniük.¹¹ Mivel a főerőkkel nagyszámú fogoly (hasar) és málhavonat mozgott erre a teljesítményre csak egy váltott lovakat használó, könnyű felszerelésű egység volt képes.

Az előőrsök egészen a királyi sereg megindulásáig a környéken fosztogattak és felderítést végeztek, majd összegyülekeztek és a folyamatos harcérintkezést fenntartva kísérték az előre nyomuló magyarokat. Amikor a királyi sereg elindult, még úgy hírlett, hogy a tatárok serege csak fél napi járóföldre van Pesttől. Ennek ellenére legalább hét napot kellett menetelniük, míg a Sajóhoz értek, ahol a csatára sor került.¹²

Hét nap fáradtságos, napi 20–25 kilométeres menetelés, állandó harcészültségben, mivel hol itt, hol ott tűntek fel kisebb tatár csapatok, így bármikor várható volt az ellenség támadása. Az éjszakákat hasonlóan éberem várakozva tölthették. Nem csoda, hogy hét nap után, melynek során mintegy 160 kilométert tettek meg, elfáradt a sereg és alkalmas helyen letáborozott. Másrészt az ellátás miatt is indokolt volt ez a megállás. Ismét hangsúlyoznom kell, a sereg abban a hitben indult el hogy egy félnapos menet után ütközetre kerül sor. Így a máhla, legfőképp az élelem és takarmány mennyisége is, erre méretezett lehetett. Az üldözés tovább folytatása komoly döntés elé állíthatta Bélát, mivel utólagosan kellett megszervezni – hosszabb időre – a sereg ellátását. Ne feledjük, hogy a menetet április elején kellett végrehajtani, amikor még legeltetéssel nem biztosítható a takarmányozás, a sereg ellátása pedig a tatárok által kirabolt vidéken valószínűleg nem volt megoldható. Feltételezhető, hogy a Muhinál kialakított szekérvár ennek a pótlólagosan megszervezett utánpótlásnak is köszönhető, azaz a nagyszámú szekér meglétének, de az sem zárható ki, hogy a Sajónál való megállásban is szerepet játszott egy újabb, utánpótlást szállító szekérkaraván bevárásának szándéka. Persze a fáradtság és – az ellátási nehézségeken túl – a hely fekvése is indokolhatta a megállást, hiszen a Pestről jövő út itt ágazik el északnak és északkeletnek.

¹⁰ Szándékosan használom a tatárok megnevezést a pontosabb mongolok helyett, mivel a források is ezt használják. Minthogy azokat idézem, nem tartanám szerencsésnek két különböző megnevezés alkalmazását.

¹¹ *Gustav Strakosch-Grassmann: Der Einfall der Mongolen in Mitteleuropa in den Jahren 1241 und 1242.* Innsbruck, 1893. 69. o.

¹² A csatával foglalkozó tanulmányok között, egyedül Veszprémy László írásában találok menetszámvetéssel. Ő napi 12–17 kilométeres menetteljesítménnyel számol. Megítélésem szerint ennél magasabb értéket is számíthatunk, mivel a források is kiemelik, hogy a menet fárasztó volt. (*Veszprémy: i. m.* 32. o.)

A megerősített tábor elegendő biztonságot jelentett a váratlan támadás ellen, no meg éjszakánként ezer őrt is állítottak. Rogerius arról is ír, hogy a hídhöz is őrséget állítottak, ez azonban valószínűleg a táborhoz közelebb fekvő Hejő hídjára vonatkozhatott.

A táborverés volt az események fordulópontja. Egészen addig Batu kezében volt a kezdeményezés, hiszen a portyázók meghatározott irányba csalták a magyarokat. Elképzelhető, hogy a Sajó környékén, talán éppen átkelés közben – hasonlóan a Kalka-menti csatához, ahol Szübeetej volt a tatár sereg fővezére – támadtak volna. Azonban a táborverés ezt a tervet fölborította. Ugyan milyen csapda az, ahova besétál az ellenség, tábort üt, azt jól megerősíti, és ahhoz, hogy meg lehessen támadni, egy folyón kell átkelni, melynek leküzdése komoly gondot okozhat. Ha valóban Muhinál akarta volna megállítani Béla seregét elég lett volna a hidat lerombolnia. Azzal hogy a magyarok letáboroztak, Batu kezéből kicsúszott a kezdeményezés, meg kellett változtatnia eredeti elgondolását.

A királyi seregben minderről semmit nem tudtak. Mivel nem szerveztek felderítést, nem is sejtették, hogy néhány kilométerre, a Sajó túlsó oldalán a tatár főerők táboroznak, amelyeket már több mint egy hete keresnek.

Időnként láttak feltűnni kisebb tatár csapatokat a Sajó túlsó partján, azonban ez a több napos üldözés után már nem jelentett újdonságot számukra, ezért nem is fordítottak gondot a Sajó hídjának őrzésére. Ez persze nem azt jelenti, hogy nem voltak tisztában azzal: nagy létszámú tatár sereg tartózkodik az ország keleti területén, hanem sokkal inkább arra utal, a hosszú üldözés után egyre inkább kételkedtek abban, hogy sor kerül a csatára. Egyre többen hangoztatták azt a véleményt, hogy nem komoly tatár támadásról van szó, hanem csak egy kun rablócsapat betöréséről, ami gyakran előfordul az ország keleti vidékén. („hallomásból tudtak arról, hogy Magyarországon ilyesmi már akárhányszor megtörtént. Ugyanis a kunok hirtelen szoktak betörni, és az ország egy részét elpusztították, mielőtt a magyarok összegyülekeztek, aztán pedig sietve visszavonultak.”)¹³ Az, hogy a veszély nagyságát így lebecsülték, egy jól bevált könnyűlovas stratégia eredménye, tudniillik a menekülő, harcérintkezést kerülő ellenség az üldöző szemében egyre inkább veszít a félelmetességéből. Már a kalandozó magyarok is sikerrel alkalmazták ezt a fogást a brentai csata előtt, és a Kalka-menti csatát is a tatárok több napos visszavonulása előzte meg.

A szökött rutén fogoly figyelmeztetése

Spalatói Tamás szerint a tatár sereg előtt negyvenezer fejszés járt az előrevonás biztosítása céljából. („Volt pedig nekik negyvenezer fejszésük, akik a sereg előtt járva, erdőket irtottak, utakat egyengettek, és mindenféle akadályt elhárítottak”).¹⁴ A létszám valószínűleg erősen eltúlzott, de azt más források is megerősítik, hogy a meghódított területekről munkásokat hurcoltak magukkal.¹⁵ Valószínűleg a rutén szökevény is ilyen

¹³ Rogerius: i. m. TE 129. o.

¹⁴ Spalatói Tamás: i. m. TE 174. o.

¹⁵ Részletesen foglalkozik a kérdéssel Schutz Ödön aki a „hasar” nevet használja a fogoly munkásokra. Schutz Ödön: A mongol hódítás néhány problémájához. *Századok*, 1959. 220. o.

„munkaszolgálatos” lehetett.¹⁶ Azt nem tudhatta, hogy Batu mikorra tervezi a támadást, de bizonyos jelekből következtethetett rá. A tatárok főerői valószínűleg a hídon akartak átkelni. Erre utal, hogy Batu herceg, a sereg fővezére ott harcolt. Az átkelés előkészítése során műszaki munkákat végeztethettek a foglyokkal, hogy az utat kijavítsák és a hidat megerősítsék. A hét hadigép sem véletlenül bukkant fel a későbbiek során a hídfőn, mivel ha a magyar tábor ellen kívánták őket alkalmazni, akkor csak a hídon keresztül lehetett a több mázsás monstrokokat átszállítani. Arra a gázló nem alkalmas.

A rutén fogoly mindezeket tapasztalva juthatott arra a következtetésre, hogy a támadás éjszaka kezdődik. A fogságból alkonyat után szökhettek meg, ugyanis az éjszaka következő fontos eseménye ezt valószínűsíti.

Kálmán herceg és Ugrin érsek győzelme a hídon átkelt tatárok fölött

A rutén szökevény figyelmeztetése csaknem hét napos sikertelen üldözés után végre konkrét adat volt a tatárok helyzetéről. Babenbergi Frigyes kalandja már a pesti táborban feltűzlte a sereg egy részének harci kedvét.¹⁷ Ugrin érseket még a személyes bosszúvágy is sarkallta a szégyenletes vereség miatt, amit még Pest alatt szenvedett el, mikor a tatárok egy mocsárba csalták katonáival.

A híradás olyannyira megalapozottnak tűnt, hogy Kálmán és Ugrin haladéktalanul összegyűjtötték fegyvereiket és útnak indultak a hídra. Tették mindezt éjszaka, mivel Spalatói Tamás szerint éjjelre értek oda. A nap, mint említettük, 18.29-kor nyugodott le és figyelembe véve a szürkületet, mely kb. 19.30-ig biztosított némi fényt, nem nehéz belátnunk, hogy csakis sötétben indulhattak el, hiszen a tábor nem lehetett annyira messze a hídtól, hogy világosban indulva csak éjjelre érjenek oda.

Itt rövid pár gondolat erejéig meg kell szakítanom az események elemzését, mivel a híd és a tábor helyének kérdése bővebb magyarázatot igényel. Spalatói Tamás azt írja, hogy a híd a magyarok táborától nem messze kötötte össze a folyó két partját. Ez jó támpont lenne, ha ismernénk a híd, vagy akár a tábor helyét.

E kérdés tisztázása érdekében a Magyar Történelmi Társulat Hadtörténelmi Bizottsága 1878 augusztusában terepbejáráson próbálta meghatározni a híd helyét. Kiindulási alapjuk Kápolnai István magyar királyi őrnagy elgondolása volt, aki a terepviszonyokat figyelembe véve Poga (a mai Muhi) és Köröm között feltételezte a híd helyét, mivel véleménye szerint ott volt a legkeskenyebb az ártér. A bizottság, a terepet értékelve, nem találta megalapozottnak Kápolnai feltételezését, mivel úgy tapasztalták, hogy az ártér éppen az említett helyen a legszélesebb. Sokkal meggyőzőbbnek tűnt,

¹⁶ A tatárok nem csak munkavégzésre hurcolták el a meghódított területek lakosságát, hanem a férfiakat besorozták a seregbe. Általában a tatár csapatok előtt harcoltak, mintegy martalékként. Az foglyokból szervezett tizedek élén tatárok álltak, hogy megakadályozzák az árulást. (Jelentés *Julianus* második útjáról. TE 105. o.) Egy ilyen alakulathoz sokkal nehezebb lehetett megszökni, mint a munkások közül. Ezért valószínűbbnek tartom, hogy a rutén munkaszolgálatos volt.

¹⁷ Babenbergi Frigyes a király hívására érkezett Pestre, de csak kis létszámú csapatot vitt magával. A király saját fegyvereit nem engedte a tatárok ellen, Frigyes azonban kevés emberével üldözőbe vett egy tatár csapatot. Egy tatárt megölt, egyet pedig foglyul ejtett. „Ezért a magyarok, megragadva az alkalmat, egyhangúlag ócsárolni kezdték a királyt és magasztalni a herceget.” *Rogierius*: i. m. TE 125. o.

hogy a híd Ónod és Sajóhidvég között húzódott.¹⁸ Ezt bizonyíthatja az ónodi vár helye és Sajóhidvég neve. Ennek ellenére mindkét elképzelés visszaköszön a csatával foglalkozó tanulmányokban, sőt Strakosch-Grassmann egy ettől eltérő variációt közöl. A hidat Sajópetrihez helyezi, minthogy megítélése szerint közel-távol az a legalkalmasabb hely.¹⁹ A kérdést Ágoston István is megvizsgálta, véleménye szerint valamiféle egykori híd létét feltétlenül bizonyíthatják az ott lévő kavicsbánya medrében látható cölöpmaradványok.²⁰ A terepen végzett megfigyeléseim alapján egyet kell értenem ezzel az állásponttal. A cölöpnyomok jelentős méretű hidra utalnak. A két cölöp csoport kb. 200 méterre áll egymástól. Valószínűleg nem a Sajó volt ilyen széles, sokkal inkább a mocsaras ártér miatt volt szükség a figyelemre méltó hosszúságra.

A maradványok elméletileg bizonyítani látszanak Kápolnai feltevését, azonban az ónodi vár pozíciója, Sajóhidvég neve, és az hogy a szántásban követhető postaút Muhi mezőváros maradványaitól Ónodra vezet,²¹ mind-mind arra utal hogy Ónodnál is átkelőhely volt. Nem valószínű azonban, hogy az onnan 2,5 kilométerre fekvő Körömnél egyidejűleg egy másik híd is létezett volna.²²

Az ellentmondás azonban csak látszólagos. A Muhi és Köröm közötti híd minden valószínűség szerint korábbi; az Ónod–Sajóhidvég közötti átkelőhely jelentősége a Czudar–család idején, a XIV. sz.-tól nőtt meg, a vár pedig csak a XV.sz. elején készült el.²³ A körömi hídnymok tehát minden bizonnyal az azt megelőző időből származnak. Muhi mezőváros, 1995. áprilisában megkezdett feltárása kapcsán sor kerül majd a cölöpök dendrokronológias vizsgálatára,²⁴ így hitelesen tisztázható a hídmaradvány kora. Ettől függetlenül, a fenti gondolatmenet alapján, mintegy kizárásos alapon, a Kápolnai-féle változatot tartom elfogadhatónak, tehát a csatában kulcsszerepet betöltő híd Poga (a mai Muhi) és Köröm között húzódhatott. Így nem okoz gondot a Sajó feltételezhetően többszöri mederváltozása sem, mivel a hídmaradványok helye azt az adott szakaszon egyértelműen behatárolja. Azt azonban ismételtelen is hangsúlyoznom kell, hogy a cölöpnyomok által feltételezhető hídszélesség jelentős nagyságú mocsaras

¹⁸ *Thallóczy Lajos: A Magyar Történelmi Társulat Hadtörténelmi Bizottságának jelentése. Századok, 1878. (12. mell.)*

¹⁹ *Gustav Strakosch-Grassmann: i. m. 78. o.*

²⁰ *Ágoston István: i. m. 25. o.*

²¹ *Éri István – Bálint Alajos: Muhi elpusztult középkori falu tárgyi emlékei. Budapest, 1959. 4. o.*

²² Bolla Ilona tanulmányában kiemeli, hogy a hidak létesítése és fenntartása rendszeresen jelentős költségeket igényelt amit az építető a hídvámokból fedezett. A híd működtetése ezzel együtt jövedelmező pénzforrás is volt. Így adott területen csak az uralkodó által engedélyezett helyen működhetett rév, vagy hidátkelő. (*Bolla Ilona: A középkori magyarországi hidak történetéhez. In. Ünnepi tanulmányok Sinkovics István 70. születésnapjára. Budapest, 1980. 34. o.*)A postaút ÉK-i irányba való megtörése az egy kori Muhi mezőváros területén arra utalhat hogy a korábban csaknem egyenesen a körömi hidátkelő felé vezető utat az újabb ónodi hídtérítette.

²³ *Borsod Vármegye. Vármegyei szociográfiák. Budapest, 1939. 108. o.*

²⁴ A faanyag vizsgálata mindeddig (1997 nyara) nem történt meg, azonban a maradványokkal kapcsolatban több feltételezés látott napvilágot. Felmerült a híd népvándorlás-kori eredete is, ám a helyi lakosok állítják, hogy az ötvenes években a kavicsbányászat miatt a villanyoszlopokat cölöpözték körül, s ennek maradványai láthatók. *Grinaeus András személyes közlése. A dendrokronológias vizsgálat során a faanyag korának meghatározása céljából ismert korú minták évgyűrűszerkezetét hasonlítják a vizsgált anyagéhoz.*

árteret feltételez. Kápolnai feltételezését a helyszínen folytatott megfigyeléseim is igazolni látszanak, mivel a hídmaradványok által kijelölt átkelési irányban Muhi és Köröm felől földnyelv nyúlik az egyébként valóban széles ártérbe.

A tábor helyéről azt írja Spalatói Tamás, hogy nem volt messze a hídtól, de arról is említést tesz, hogy Batu egy dombtól megszemlélte a magyarok táborát.²⁵ Ez utóbbi állítás nem egyeztethető össze azzal az általánosan elfogadott feltételezéssel, hogy a magyar tábor az egykori Muhi körzetében terült el. A környéken ugyanis nincs olyan domb, ahonnan az említett területet be lehetne látni. Annak ellenére, hogy Ágoston István több kiemelkedést is felsorol,²⁶ helyszíni tapasztalataim alapján kijelenthetem, azok egyike sem alkalmas egy tábor szemrevételezésére. A halmok átlagosan csupán 3–4 méterrel magasabbak az átlagos talajszintnél. Ez jószerivel még arra sem elég, hogy az ártér fái fölött átlásson az ember, nem hogy egy legkevesebb másfél négyzetkilométeres tábor megfigyeljen.

Véleményem szerint, ha ilyesmire sor került akkor az a Nyékládházától nyugatra húzódó, észak-dél irányú dombsorról történt, a magyar tábor pedig a Hejő bal partján, Nyékládházától délre települt. A magaslattól való, 2–3 kilométeres távolság még lehetővé teszi a megfigyelést, azonban Breit József álláspontját, azaz hogy gyakorlott szem 5000, vagy 10 000 lépés távolságból is eleget láthatna,²⁷ nem tartom elfogadhatónak.

E rövid kitérő után térjünk vissza a muhi éjszakába! Kálmán herceg és Ugrin érsek csapatai a sötétség miatt csak lassan tudták megtenni a hídhöz vezető, mintegy hét kilométeres utat. Ha nem lett volna a jól kitaposott, széles út, nem valószínű, hogy vállalkoztak volna az éjszakai menetre. A hídhöz érve megpillantották a tatárokat. Ez sötétben nem lehetséges, csak ha a tatárok megvilágították magukat. Az átkelt elővédék a hídfőnél letáboroztak és valószínűleg tüzeket raktak: áprilisban gyakoriak az éjszakai fagyok, de egyébként is hidegek az éjszakák.

A sötétben az előőrs nem számított a magyarok támadására, de fontos azt is leszögezni, hogy a tatárok sem akartak éjszaka támadni. A sötétség ugyanis a legfontosabb fegyverük – az íj – használatától fosztotta volna meg őket. A könnyűlovas íjász harcmodor e gyenge pontját már Bölcs Leó is felismerte, ezért javasolta, hogy a türköket éjszaka kell meglepetésszerűen megtámadni és kézitusában legyőzni.²⁸ A

²⁵ Érdekes momentum, hogy a tábor dombról való megszemlélését egyaránt leírja Spalatói Tamás (i. m. TE 175. o.) és Alaaddin Atamalik Dzsuvajni is. (*Dzsuvajni: A világhódító története.* TE 63. o.) Valószínűleg Spalatói vette át Dzsuvajnitól az információt.

²⁶ *Ágoston István:* i. m. 23–24. o.

²⁷ *Doberdói Breit József: A magyar nemzet hadtörténelme.* Budapest, 1930. 5.k. 69. o., 93. jegyzet

²⁸ „Hátrányos nekik (ti. a türköknek) a fegyveres kézitusája és az éjjeli támadások, melyek biztos sikerűek abban az esetben, ha a támadók egyik része hadirendben áll, a másik része pedig rejtve marad.” (*Bölcs Leó: Taktika.* In: *Moravcsik Gyula: Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai.* Budapest, 1988. 21. o.) Olchváry is kiemeli a meglepetésszerű támadás jelentőségét. Ezt írja: „Az éjjeli világosság csak kis távolságra enged látni, korlátozza az áttekintést, benne minden tárgy nagyobbak látszik, minden zaj erősebben hallatszik. Azért is az éjjeli támadás még harcra kész csapatokat is meglep, tévútra vezet, s rendszeren a merészebb fél marad a győztes”. (*Olchváry Ödön:* i. m. 518. o.) Az igazsághoz az is hozzá tartozik, hogy Bölcs Leó művében nem zárja ki az íjások éjszakai alkalmazását, ti. a frankok ellen hatásosnak tartja, ha íjások éjjel rajtuk ütnek, mivel a táborukban szétszéledve helyezkednek el. (Bölcs Leó hadi taktikájának XVIII. fejezete. Közl.: *dr. Vári*

taktika ezen tételét jelesen bizonyítja Kálmán herceg sikere. Helytelen tehát az a feltételezés, hogy a tatárok éjszakai támadást indítottak volna a híd ellen és a magyar tábor is éjszaka akarták megtámadni. Sokkal valószínűbb, hogy az átkelést és az előrevonást akarták végrehajtani sötétben, hogy hajnalhasadtával már megkezdhesék a magyar tábor bekerítését. Ezt a feltételezést Bölcs Leó taktikája is alátámasztja: a türkök, „a csatarendbe álláshoz pedig éjnek idején kezdenek”.²⁹

A magyarok menetből indítottak támadást a gyanútlanul várakozó tatár elővéd ellen. A rövid összecsapás, melyben óriási előnyt jelentett a sötétség, fényes sikert hozott Kálmánnak. Az átkelt tatárokat megölték, vagy a folyóba szorították. A győzelem után a hídfőn őrséget hagytak, majd visszatértek a táborba és lepihentek. A krónikás szerint, Kálmán és Ugrin az éjszaka további részét is teljes készültségben felfegyverkezve töltötték. *A magyar hadvezetés valószínűleg még akkor sem volt tudatában annak, hogy a hídnál a tatár főerők elővédjével csaptak össze.* Ellenkező esetben bizonyosan nem térnek vissza a táborba, de legalább rombolják a hidat. Az, hogy Kálmán és Ugrin ébren maradt, sokkal inkább az elért sikernek és a harci láznak volt köszönhető mint a tatár támadástól való félelemnek.

Figyelembe véve, hogy a hídhoz éjfél körül érkeztek meg, az összecsapás, az őrségállítás és az ismét csak sötétben megtett visszaút idejét is számolva talán hajnali háromra érhetek vissza a táborba. Napkeltéig még két óra volt hátra, de a tábor nagy része bizonyosan felébredt, amikor visszatértek és megünnepelték a győzelmet.³⁰ Ne feledjük, ez volt az első komoly siker a tatárok ellen, de a támadás szokatlan merészsége is megérdemelte a csodálatot.

Batunak ismét módosítania kellett elgondolását, mivel Kálmán és Ugrin támadása alapjaiban borította fel azt a tervét, hogy az egész sereg a hidat használja a Sajón való átkelésre. Ha az éjfél vesszük az átkelés kezdetének, akkor hajnali háromra – az eredeti terv szerint – két tömény (20 000 fő) tudott volna átjutni. A Borosy András által becsült sereglétszámot elfogadva³¹ ez megközelítőleg az egész tatár sereg. Az, hogy Batu

Rezső. In: A magyar honfoglalás kútfői. Budapest, 1900. 50. o.) Ez látszólag alátámasztaná azt a feltevést, hogy a tatárok éjszaka akarták megtámadni a magyar táborát, azonban a Leó által leírtak egy ritkán települt hadon való rajtaütésre értendők, tehát a siker feltétele, hogy a támadó íjászok be tudjanak hatolni a táborba ahol a feliasztott ellenséget viszonylag közeli lövésekkel semmisítik meg. Ezek a feltételek a muhi csata esetében nem teljesülnek, ti. a magyar tábor zsúfolt és zárt volt, valamint a sötétség miatt az íjászok még kis távolságra sem tudtak volna célzott lövést leadni.

²⁹Uo. 19. o.

³⁰A magyar sereg a tatárokkal való megütközés kérdésében érezhetően két pártra oszlott. Sokan a tatárokat csak amolyan rabló kun csapat félének tartották, mely időnként be-betört az ország keleti területeire. Az ingadozók, akik – a tatárokról érkezett hírek alapján – felmérték a veszély nagyságát, a 160 kilométeres „üldözés” után egyre inkább az előbbieket nézetét osztották. Sajnos így együtt ők alkották a sereg többségét. Nem véletlenül történt ez így, az ellenség elbizonytalanítása a tatár lélektani hadviselés jól bevált fogása volt. A sereg másik része, akik Kálmán körül csoportosultak, köztük Ugrin érsek is, harcolni akartak. Őket tekinthetjük a magyar sereg „héjáinak”. Nem véletlen, hogy éjszaka is hajlandók voltak elindulni a hídhoz. A sikerük sokakat föllelkesíthetett a táborban. Gondoljunk csak arra a hatalmas ovációra, mellyel a pesti nép Babenbergi Frigyet ünnepelte, amikor az leterített egy tatárt, egy másikat pedig foglyul ejtett! Ehhez képest Kálmán győzelme valóban hőstett volt. Az ünneplés során velük tarthattak a templomosok is, így a hajnali riadónál nem véletlen, hogy már első kivonulásakor is Kálmánnal tartanak.

³¹ *Borosy András: Történetirők a tatárjárásról. Hadtörténelmi Közlemények, 1991. 1.sz. 16. o.*

mindvégig a hídnál maradt a főerővel, szintén ezt támasztja alá. A hídfő elvesztése után megszűnt az átkelés lehetősége. Egy hidat akár kis erők is képesek megvédeni az arcból támadókkal szemben. *A sötétben még azt sem lehetett megállapítani, hogy milyen nagyságú magyar erők állnak a túlsó parton.* Batunak ezért kellett módosítania az eredeti elgondolását.

Átkelés a Sajón

A főerők átkelését továbbra is a hídon akarta végrehajtani, azonban a hídörtség elűzése érdekében Sejbánt egy megkerülő osztaggal az északra fekvő gázlókhoz küldte. Szübeetejnek ugyanakkor jelentős erővel a Sajó alsó folyásánál kellett átjutnia, hogy a magyar tábornok és a sereget hátbatámadja. Erre azonban csak virradat után kerülhetett sor, mivel sötétben csak a hídon volt lehetséges az átkelés.

Egy folyó leküzdése még manapság sem könnyű feladat. Nem csak a jelentős mennyiségű harci technika átszállítása jelent gondot, hanem az a követelmény is, hogy az akadályt nagy létszámú köteléknek kell leküzdenie, fegyelmezetten, a harcra való képesség megtartásával. Batu az éjféli összecsapást követően újabb elhatározást kényszerült hozni. A parancsok kiadására így hajnali 01–02 óra körül került sor. Ekkor még mindig sötét volt, így a menetet mindkét megkerülő köteléknek sötétben kellett végrehajtania. Sejbán feltehetően ismerte a gázló helyét, azonban azt sötétben szinte lehetetlen megtalálni. Jó esetben hajnalig jutottak a gázló közelébe, négy óra körül pedig már elég fény volt a tájékozódáshoz. Így nem sokkal napkelte előtt kezdhették meg az átkelést.

Gázlón a lovasság 125 centiméteres vízmélységig haladhat át, az alakzat minden esetben egyes oszlop. A vízmélység függvényében az átkelés sebessége a lépéstől (100 méter percenként) a könnyű vágtaig (250 méter percenként) terjedhet. 10 lovasra 30 métert számítva 1000 fő elméletileg 15–30 perc alatt tud átkelni.³² Megközelítőleg ennyi lehetett Sejbán csapatának létszáma.

Szübeetejnek nehezebb dolga volt. A Sajó alsó folyásánál az átkelésre kedvezőtlen terepviszonyok uralkodtak. Kérdés, hogy valójában miként küzdötték le a folyót? Egyes vélemények szerint hidat építettek, mások szerint tutajt. Részemről inkább a hídra szavaznék, csatlakozva Hansgerd Göckenjan véleményéhez.³³ A félreértés forrása, hogy a kínai forrás mongol szót használ az eszközre (szal-huja) melynek jelentése: szálfákat összekötni.³⁴ Azt, hogy ez mire vonatkozik, csak a terepviszonyok ismeretében értelmezhetjük.

A tutaj használatához nyílt víztükör és jól megközelíthető partszakasz szükséges. A Sajó alsó szakaszán azonban éppen ez hiányzik. A körömi komp alatt feltűnően kiszélesedik az ártér, így az egyébként nem széles folyómeder megközelítése a mocsaras talaj miatt nehéz lehetett.

³² A számvetésekhez a Katonai zseblexikon adatait használtam. *Zachár Sándor* vk. örgy: *Katonai zseblexikon*. Budapest, 1939. 117–118., 215., 224. o.

³³ *Hansgerd Göckenjan*: *Der Westfeldzug aus mongolischer Sicht*. In: *Wahlstatt 1241*. Würzburg, 1991. 52. o.

³⁴ *A Jüan-dinasztia története*. TE 84. o., 3.sz. jegyzet

A tatárjárás idején a híd ritkaságnak számított. Kisebb vizeken gázlón, a szélesebbeken csónakon jutottak át az emberek, írja Csorba Csaba.³⁵ Megítélésem szerint a híd léte pontosan azt jelzi, hogy más módon nem lehetett átjutni a folyón, valószínűleg éppen a széles, mocsaras ártér miatt.³⁶ Ezt egyébként Rogerius is megerősíti („mivel a víz nagy volt és mocsaras, nem volt hihető, hogy a hídon kívül bárki is átkelhesen”)³⁷. Szübeetejnek így mindenképpen valamiféle szükséghidat kellett építtetnie, hogy átkelhesen. A híd két részből állhatott, egyrészt egy szükséghídból mellyel a folyó medrét hidalták át, másrészt a mocsaras ártéren átvezető töltésből, vagy dorongútból. Csak a híd hosszúsága 50–60 méter lehetett,³⁸ melyhez a faanyagot a helyszínen kellett kitermelni és előkészíteni. Egy utász szakasz nappal egy óra alatt, kb. 8–15 méter bürüt (könnyű szerkezetű hidat) képes építeni, ha az anyag előkészítve a helyszínen van. Éjszaka az idő kétszeresével kell számolni.³⁹Több ember alkalmazása valószínűleg kis mértékben csökkenti az időt, de közvetlenül a híd építésén egyidőben csak 20–30-an dolgozhatnak. Az ártér leküzdése már a sötétben megkezdődhetett, a hídverés azonban már világosban történt. Az átkelést legfeljebb reggeli 9 óra körül kezdhették meg, azonban könnyű hídon a lovasság csak lóról szállva, kettésével kelhet át. Nem csoda, hogy Szübeetej késve érkezett a csatába!

Batu parancsára hajnalra a hídfőbe vontattak hét hadigépet,⁴⁰melyek az akkor már látható magyar hídőrségre köveket dobáltak és az íjászok is folyamatosan lötték őket. A

³⁵ Csorba Csaba: A muhi csata. Miskolc, 1991. 5. o.

³⁶ A Sajó viszonylag nagy (6500 négyzetkilométer) vízgyűjtő területe miatt a folyó vízhozama széles határok között változik. Száraz időszakban 4 köbméter másodpercenként, míg áradáskor az 520 köbmétert is elérheti másodpercenként. 1940-ben a márciusi olvadás – az akkor már meglévő árvízvédelmi létesítmények ellenére – jelentős árvizet okozott. Az áradás jelentősebben a Sajó jobb parti területeit öntötte el, csaknem a Hejőig terjedően. (*Siklósi Szabolcs: A Sajó, Zagyva és a Tarna 1940 évi árvizei.* Budapest, 1943. 3., 6. o.) A csata idején valószínűleg már levonulhatott az árhullám, mivel a magyar sereg alkalmas helyet talált a táborozáshoz és a híd is használható volt. A problémát a visszamaradt pangó vizek és a felázott árterek jelenthették az átkelés szempontjából.

³⁷ Rogerius: i. m. TE 129. o.

³⁸ A Sajó Ónod felett 60–80 lépés, alatta 100–150 lépés széles. *Olchváry*: i. m. 506. o.

³⁹ *Schmoll Endre* ny. örgy.: Haditechnikai alapismeretek. Budapest, 1933. 3.k., 103. o.

⁴⁰ Zichy Ladomér kétségbe vonja, hogy a mozgékony tatár sereg hadigépeket szállított volna magával. (*Zichy Ladomér: A tatárjárás Magyarországon.* Budapest, 1934. 49. o.) Részben igaza van, mivel a harceszközöket többnyire a helyszínen készítették el. Esztergom ostromához harminc hadigépet készítettek a helyszínen. (*Rogerius*: i. m. TE 145. o.) Többnyire azonban magukkal szállították, mint Lori város elpusztításakor Csaghataj, aki mindenféle gépezettel indult el. (*Kirakosz Gandzakeci: Az örmények története.* TE 77. o.). A tatár sereghez tartozó kínai mérnökök és mesterek biztosították, hogy akár a helyszínen talált megfelelő minőségű anyagokból is képesek voltak elkészíteni a szükséges hadigépeket. A házak faszervezete rendszerint jó minőségű faanyagot biztosított. Nem tudni, hogy milyen hadigépet használtak, ti. torziós katapultát, vagy ellensúlyos trebuchet-et. Figyelembe véve, hogy a hídfőnél kb. 200 métert kellett átlőni, – a Fegyvertípusok enciklopédiájában közölt adatok alapján – mindkét eszköz szóba jöhet. Azonban a trebuchet 274 méteres lőtávolsága 136 kg-os lövedékkel pusztán spekulatív érték. (Fegyvertípusok enciklopédiája. Budapest, 1995. 160. o.) Az *Acta Archeologica* rekonstrukciós kísérletek eredményét közli, mely szerint a legnagyobb lőtávolságot – 168 m – 2000 kg-os ellensúllyal és 15 kg-os lövedékkel érték el. (*Peter Vemming Hansen – Nykobing Falster: Experimental Reconstruction of a Medieval Trébuchet.* In. *Acta Archeologica*, 1993. 204. o.) A trebuchet inkább ostromgépnak alkalmas, a Sajó hídjánál feltehetően torziós katapultákat alkalmaztak. (Ezúton szeretném megköszönni lektoromnak, *Veszprémy Lászlónak*, hogy a hadigépekkel foglalkozó irodalomra felhívta a figyelmemet és azt rendelkezésemre bocsátotta.)

csatával foglalkozó tanulmányok egy része az éjféli utáni órákra teszi ezt az eseményt,⁴¹ azaz a hadigépek és az íjászok a sötétben lőtték volna a túlsó parton álló hidőrséget. Ez tökéletesen értelmetlen lett volna, mivel sem a célt, sem a kilőtt lövedék becsapódását nem lehetett volna látni. Az, hogy csak ijesztgetésként lövöldözzék a hadigéphez használatos faragott kőgolyókat és a harci nyílvevesszőket, meglehetősen drága vállalkozás lett volna, főleg hogy – kőbánya hiányában – távolról kellett oda szállítani a lövedékeket.⁴²

A beérkező Sejbán csapatával hátba támadta a hidőrséget, akik őrhelyüket elhagyva a táborba menekültek. Ezzel 6 óra tájban szabaddá vált a híd a főerők előtt. (1.sz.ábra)

10 000 lovas átkelése, ha lépésben haladnak, ötös oszlopban, 30 méteren 50 lovassal számolva, elméletileg 60 percig tart. Mivel Batu a sereget megosztotta azzal, hogy Szübeetejt elküldte, a hidnál maradt 10-12 000 fő 8 órára befejezhette az átkelést.

Fel kell hívnom a figyelmet arra, hogy a számításoknál a Borosy András által kalkulált 20-25 000 fős létszámot használom, mivel az ad elfogadható értéket.⁴³ Annál lényegesen nagyobb erő (60-100 000 fő) átkelése már olyan jelentős időt igényelt volna, ami megkérdőjelezné a csata napját, 11-ét.

Események a hidőrség elűzése után

A menekülő örök a táborba érve lármát csaptak és sikerült felébreszteniük a gondtalanul alvókat, akik azonban, látva, hogy Ugrin és a templomosok magisztere Kálmán herceg vezetésével csapataikkal kivonulnak, nyugodtan folytatták tovább megszokott reggeli tevékenységüket. Nem vették komolyan a támadást, úgy gondolták, hogy az éjszakai összecsapáshoz hasonlóan Kálmán ismét szétveri a tatárokat. Sejbán csapata az őrség elűzése után, a főerők átkelésének biztosítása érdekében, tizedenként szétoszolva megközelítette a magyar tábort és felderítést végzett. (A tatárok, „sáskák módjára kis csapatokban pattantak fel a földről”)⁴⁴ Kálmán herceg először csak a portyázó lovasokkal találkozott, azonban az idő előrehaladtával egyre nagyobb létszámú csapatokkal találta szembe magát, amelyek már nem menekültek hanem vállalták a harcot. A kialakuló összecsapásokban több katonája megsebesült, ezért visszatért a táborba. Már gyanította, hogy jelentős nagyságú erők támadása várható. Arra számított, hogy időközben a sereg fegyvert öltött, így késedelem nélkül felvehetik a harcot. Ezzel szemben fölháborító érdektelenséget tapasztalt, a király még parancsot sem adott fölkészülésre. Az emiatt kialakuló vita heves veszekedésé fajult, melynek során Ugrin

⁴¹ Breit: i. m. 83–84. o. ; Magyarország hadtörténete. Budapest, 1984. 1.k., a csatával foglalkozó részt, Borosy András írta, 43. o. ; Kristó Gyula: Az Árpád-kor háborúi. Budapest, 1986. 123. o. ; Zarnóczy Attila: A muhi csata. *Venatus*, 1991. 2. szám, 14. o. ; Ágoston: i. m. 41. o. ; Veszprémy: i. m. 33. o. ; Geoffrey Regan: Hadászati balfogások. Budapest, 1993. 40. o.

⁴² Alkalmas köanyag hiányában esetenként – a súly növelése érdekében – vízbe áztatott fatuskókat is használtak lövedékként. A lövedékek átkagosan, 50–75 kg súlyúak voltak. (Kalervo Huuri: Zur Geschichte des mittelalterlichen Geschützwesens aus orientalischen Quellen. Helsinki, 1941. 186. o.)

⁴³ Borosy : i. m. 16. o.

⁴⁴ Spalatói: i. m. TE 176. o.

nyilvánosan szidalmazta a királyt is („fennhangon kezdte a királyt hanyagságáért korholni, majd Magyarország minden zászlósurát tunya gyávasággal vádolni, mert *ekkor veszedelembé kerülve* sem az életükkel nem törődnek, sem az *ország megmentésére nem készülődnek.*”).⁴⁵ Végül az időközben fegyvert öltött csapatokkal megerősödve ismét kivonult a tatárok ellen.

A második összecsapásra az egykori Muhi falunál került sor,⁴⁶ csak hogy akkor már az átkelt töménnyel kerültek szembe. Kemény küzdelem után végül meghátrálásra kényszerültek, mivel Szübeetej időközben befejezte az átkelést és a táborot támadta, de a harcolók hátát is fenyegette. (2.sz.ábra)

A táborban általános fejetlenség uralkodott. Sokan csak akkor döbrentek rá, hogy az egész tatár sereg támadása zúdult rájuk. Ha nem tör ki a pánik, hatékonyan védekezhetek volna, hiszen a táborot jól megerősítették. Amennyiben éjszakáig kitartanak, talán sikeresen kitörhettek volna. Ami következett, az már a tatárok által többször sikeresen alkalmazott lélektani harc volt.

A muhi csatával oly sokszor párhuzamba állított, Kalka–menti csatában hasonló történt. A tatárok a csata első fázisában csak a folyón átkelt erőket verték szét részenként. Msztyiszlav kijevi fejedelem azonban nem kelt át, hanem elsáncolta magát a folyó partján, egy magaslaton. Három napig tartotta magát, akkor megtört és egyezsége lépett Szübeetejjel, aki váltságdíj ellenében szabad elvonulást ígért. A tábor feladó kijeveket aztán lemészárolták.⁴⁷ Az erősebb magyar sereg hasonlóképpen tarthatta volna magát, hiszen a tatárok a tábor nagy mérete miatt nem tudtak jelentékenyen ártani a bent levőknek. Zrínyi Miklós számításai szerint 142 lovas elhelyezése táborban, 17 550 négyzetmétert igényel (225 X 78 m).⁴⁸ 20 000 főre számítva, 2 560 000 négyzetmétert kapunk, ami 1600 X 1600 méteres tábornak felel meg. Ugyancsak Zrínyi írja, hogy 48 000 embernél több nem fér egy táborba. Érdemes ezt is figyelembe venni a sereglétszámok meghatározásánál főleg, hogy a Zrínyi által alapul vett seregben 30 000 gyalogos jut 18 000 lovasra.⁴⁹ Így a Muhinál táborozó lovas seregre lényegesen kisebb létszám vonatkozhat. Reálisan 20-25 000 fő lehetett együtt. Visszatérve a csatához, egy 1600 méter széles tábornak⁵⁰ vajon mit árhattak a tatárok nyilai, melyeknek hatásos (nem célzott) lőtávolsága 3–400 méter volt? (Ebből még le kell vonni azt a távolságot, amennyire meg tudták közelíteni a táborot.) Sokkal többet ártott a kétségbeesés. A tábor körül száguldozó lovasok tömege, akik kedvük szerint lőttek mindenkire, aki a tábor

⁴⁵ *Spalatói*: i. m. 176.o.

⁴⁶ Erre utalhatnak a feltárások során előkerült korabeli hadianyag- és felszerelésmaradványok. *Éri Bálint*: i. m.

⁴⁷ *Razin*: A hadművészet története. Budapest, 1961. 2.k., 206. o.; *Sir Charles Oman*: History of the Art of War in the Middle Ages. II. k. 326. o. A csata kérdésével foglalkozik még *Font Mária*: Oroszország, Ukrajna, Rusz. Pécs 1995. 116–117. o., azonban az összecsapás részleteire nem tér ki.

⁴⁸ *Zrínyi Miklós*: Tábori kis tracta. Zrínyi Miklós hadtudományi munkái. Budapest, 1957. 127. o.

⁴⁹ Uo. 122. o.

⁵⁰ Az általam közölt méretet a tábor minimumának lehet tekinteni. Id. Okváth Imre nem részletezett számítások alapján, 3 X 4 kilométeres értéket ad meg. (*Id. Okváth Imre* kéziratot dolgozata Muhiról. 162. o.)

szélén felbukkant, de a gyújtónyilak nyomán fellobbanó tüzek is, a kiszolgáltatottság érzését gerjesztették.

A jól bevált taktika ismét meghozta a sikert. A nyugati oldalon lazuló gyűrű⁵¹ sokakat csábított menekülésre, akiket aztán az üldöző tatárok kíméletlenül legyilkoltak. Lett volna esély a túlélésre, ha maradnak, amiként életben maradtak azok, akik kivárták az éjszakát a táborban („amikor beesteledett, és a *tatárok is elpihentek*, akkor sem nyílt szabad út a futni szándékozókknak. Bármerre is igyekeztek az éjszaka sötétjében, mindenütt a még lélegző, vagy sebeikben nyöszörgő szerencsétlenek testébe botlottak.”)⁵²Ne feledjük, ez az éjszaka is holdatlan, sötét volt.

Befejezés

A muhi csatában a kor legjobb hadseregével került szembe a magyar haderő. Nem a magyar katonák vitézségével volt baj, hanem a sereg vezetésével. A csata reggeléig nem rendelkeztek pontos információkkal az ellenség főerőinek helyzetéről. A tatár portyázók ezzel szemben folyamatosan ellenőrizték a magyarok tevékenységét, sőt Batu személyesen is megfigyelte az elhelyezkedésüket. Jól látta, hogy a Pest alá küldött elővédek színlelt menekülése és az, hogy a megelőző napokban zavartalanul táborozhattak, a magyarokat gondatlanná tette. A megerősített tábor és a nehezen járható terep hamis biztonságba ringatta őket.

A magyarok váratlan megállása és táborverése azonban fölborította Batu terveit, ezért, látva, hogy a hidra nem fordítanak gondot és őrséget is csak a tábor körül állítanak, a támadás mellett döntött. Az egész seregnek a Sajó hídján kellett volna átkelnie, mivel az éjszaka sötéte miatt ez más módon nem volt lehetséges. A véletlenek azonban ismét a magyaroknak kedveztek. Az orosz fogoly figyelmeztette őket a támadásra, Kálmán időben oda érkezett, hogy megakadályozza az átkelést. Batunak ismét változtatnia kellett szándékain. Kálmán csapata azonban a vártnál hamarabb volt képes felvenni a harcot az előörsökkel és gyors helyzetfelismerése nyomán Batu töménye már jelentős erővel találta magát szemben. Az erőviszonyok kiegyenlítettek voltak, mivel Batu Szübeetejt a sereg felével az alsó folyáshoz küldte, azonban a magyar sereg sem teljes létszámban vonult ki a táborból, hanem megközelítőleg csak a sereg fele. A hasonló létszámviszonyok mellett a nehézlovasság erőfölénye érvényesült. Amennyiben a teljes magyar sereg kivonul, lett volna esély a tatár sereg részenkénti szétverésére.

A kemény küzdelemben Bakatu nevű vezérét és harminc vértését veszítette el Batu.⁵³ Nem sikerült a magyarokat készületlenül meglepnie, Szübeetej késett és a sereg már-már

⁵¹ Göckenjan is kiemeli Carpinire hivatkozva, a tatár taktika eme tipikus eljárását. (*Göckenjan*: i. m. 70. o.)

⁵² *Spalatói*: i. m. TE 178. o.

⁵³ Az itt említett vértések alatt valószínűleg a Dzsingisz kán által felállított nappali őrség harcosait kell érteni. A korábban nyolcvan fős csapatot később nyolcezerre töltötték fel, nyolc ezredbe szervezve, melyből négy volt testőrcsapat. Feladatuk volt, hogy: „béke idején nappali örök legyenek, háborúban pedig álljanak elől, és legyenek vitéz bajnokok.” Dzsingisz halála után Ögödej örökölte a csapatot. (*Ligetű Lajos*: A mongolok titkos története. Budapest, 1962. 103. o.) A hadjárat idejére Batu egy-két ezredet kaphatott testőrségnek, mely egyben a sereg legmagasabb harcértékű egységének számított. Mivel az első sorokban a meghódított

visszafordult. Batunak személyesen kellett őket a harcba visszakergetni („olyan félelem fogta el őket, hogy mind megkísérelték a megfutamodást. Batu azonban kirántotta a kardját és rájuk szegezte, mondván: Ne fussatok!”)⁵⁴ Időközben Szübeetej megérkezett és sikerült bekeríteni a magyar tábor, azonban oda már nem tudtak betörni. Valószínűleg Szübeetej volt, aki megszervezte a gyűrű színlelt megnyitását és az üldözést. („Később, amikor a Nagy Gyűlésben kancatejből való, meg szőlőből való bort ittak, Batu a Kerel elleni hadjárat idején történelekről beszélve így szólt: Amit akkor szereztünk, az mind Szübeetej érdeméből van!”)⁵⁵ Batut az addigi kudarcok annyira lehangolták, hogy még a menekülőket sem akarta üldözni, egyedül Szübeetej határozottságának volt köszönhető a siker kifejlesztése. („Átkelvén a fejedelmek úgy vélték, hogy az ellenség nagy számú, és vissza akarták rendelni Szübeetejt. Szübeetej így szólt: Ha fejedelemségeitek vissza akarnak fordulni, hát forduljanak vissza! Én azonban vissza nem fordulok míg nem a Tuna [Duna] folyóig, Macsa [Pest] városáig nem érek.”)⁵⁶

*

Batu elszántsága, hogy a sikertelen átkelési kísérlet után mégis folytatta a támadást, Béla király kezébe adta a lehetőséget a győzelem kivívására. Ahhoz azonban időben fel kellett volna ismerni a kínáló alkalmat, a tatár sereg délelőtti megosztottságát, amihez pedig felderítési adatokra lett volna szükség. A sereg *jó vezetéssel* képes lett volna győzni, így azonban nem tudtak élni a lehetőséggel. A táborban kitört pánik csak betetőzte a vereséget.

területekről besorozottak harcoltak, nagyon kritikus helyzetnek kellett kialakulnia ahhoz, hogy a vérteseket is harcra vessék. Így a látszólag csekély, harminc fős veszteségük azt jelzi, hogy az elől harcoló csapatok komoly vereséget szenvedtek. Ez mintegy megerősíteni látszik Carpini leírását, hogy Batunak karddal kellett visszakergetni a menekülőket a csatába.

⁵⁴ *Johannes de Plano Carpini*: Az általunk tatároknak nevezett mongolok története. TE 236. o.

⁵⁵ A Jüan-dinasztia története. TE 83. o.

⁵⁶ Uo.

CUDAR PÉTER ÁRULÁSA 1382

Janko z Czarnkowa (Jan Czarnkowski)¹ és Jan Długosz² lengyel krónikások elbeszélése szerint Nagy Lajos halála után a (vörös)oroszországi várak őrzésével megbízott magyar lovagok több várat áruló módon a litvánok kezére játszottak, mire aztán Lajos özvegye, Erzsébet királyné, őket részint fejvesztéssel, részint – legalábbis az oroszországi főembert, azaz kapitányt, másik nevén vajdát – börtönbe vetéssel büntette.³ A vajda elmozdításának ideje közelebről is ismert: Cudar Péter, aki Lajos király halálakor (1382. IX. 11.) már egy éve, legalábbis 1381. X. 26-tól töltötte be ezt a hivatalt, 1382. VIII. 11-én még „*regni Ruscie capitaneus*”-ként, 1382. X. 25-én már csak volt vajdaként fordul elő.⁴

A magyar történetírás kezdetben – Katona István⁵ és Márki Sándor⁶ személyében – egy az egyben átvette Długosz értesítését, majd Pór Antal már a "czudarság"

¹ (1320 körül – 1387.) Nem túlságosan szimpatikus egyéniségről *Pór Antal: A magyar Anjouk lengyel krónikása*, Czarnkowi János. Kolozsvárt, 1904.

² (1415–1418. V. 19.) Fő művéről *Bottló Béla: Długosz János Historia Polonicaja mint magyar történeti forrás 1385 – 1418*. Budapest, 1932.

³ Czarnkowski: „*Post mortem vero ejusdem [sc. »Lodvici« regis], Ungari castra fortissima in Russia per Kazimirum felicem olim regem Poloniae non sine magnis laboribus et expensis ac effusione sanguinis Polonorum aquisita et dittoni suae subjecta, proditonaliter perdidit, videlicet Crzemienec, Oleszsko, Przemisl, Grodlo, Lopatin, Snyatin et alia, pecuniis receptis Lubardo Litwano duci de Luczsko praesentabant; propter quod Elizabeth Ungariae regina quendam militem Ungarum, Capitaneum Russiae et multum carum viro suo praemortuo captivatum vincularit.*” (*Joannis de Czarnkow: Chronikon Polonorum*. In: *Monumenta Poloniae Historica*. [Edidit August Bielowski] Tomus II., Lwów, 1872. [reprint: Warszawa, 1961.] 722. o.) Długosz: „*Hungarorum enim milites, quibus Ludovicus Rex castra Russiae insigniora, a Kazimiro Poloniae Rege, Polonorum sanguine expugnata, quaesitaque, Polonis destitutis, Russiae terras a Poloniae Regno sequestraturus et Hungariae Regno adiecturus, tenenda commiserat, morte Ludovici Regis comperta, castra quae possidebant, videlicet Krzemienec, Oleschko, Hrodlo, Lopatin, Snyatin, Duci Lubardo tunc castrum Luczsko obtinenti, produnt, magnaue auri et argenti quantitate ab eo corrupti, castra Regni Poloniae fidei eorum commissa, venundant, et castris praefatis excedentes, turpi lucro subsarcinati Hungariam repetunt. Non tulit autem Elisabeth Regina Ludovici relicta impune hanc eorum perfidiam, sed plerosque eorum aut in carceres coniecit, aut capite mulctavit, bonaue eorum, haereditates et quaslibet possessiones applicavit fisco regio, et tam ipsius, quam universae stirpi eorum, notam perpetuae infamiae inussit.*” (*Historiae Polonicae libri XII, liber decimus*. In: *Joannis Długossii seu Longini canonici Cracoviensis Historiae Polonicae libri XII. Ad veterum librorum manuscriptorum fidem recensuit, variis lectionibus annotationibusque instruxit Ignatius Zegota Pauli, cura et impensis Alexandri Przedziecki*. Tomus III. Libri IX., X., Cracoviae, 1876. 415. o.)

⁴ Engel Pál sajtó alatti archonotológiájából, az „Oroszországi vajda” c. fejezet. A Szerzőnek itt is szeretnék köszönetet mondani, nem csak archonotológiája, hanem hatalmas terjedelmű, egyelőre kéziratos genealógiai gyűjteménye – benne a Cudarok nemzedékrendje – rendelkezésemre bocsátásáért.

⁵ *Stephanus Katona: Historia critica regum Hungariae*, tomulus XI. Budae, 1790. 19–20. o.

⁶ *Márki Sándor: Mária Magyarország királynéja 1370 – 1395*. Budapest, 1885. (*Magyar Történelmi Életrajzok*) 39. o.

elkövetőjét is azonosította Cudar Péterrel.⁷ Wertner Mór a Cudarok genealógiáját összeállítva nem foglalkozott a kérdéssel.⁸ Megítélésében a nagy változást Hóman Bálint munkája jelentette, aki – a lengyeleket ebben a vonatkozásban teljesen figyelmen kívül hagyva – Cudar elmozdítását annak állítólagos Zsigmond melletti fellépésével magyarázta.⁹ Ennél is furcsább, hogy Cudar bebörtönzéséről sem akar tudni: elbocsátásával kapcsolatban csak „néhány kétes jogcímen birtokolt zemplénmegyei falvától” való megfosztását említi,¹⁰ néhány oldallal alább pedig, anélkül, hogy a börtönt megemlítené, Cudart 1384-ben már, a Lackfiak, Szécsi Miklós és Zámbó Miklós társaként, politikai faktorként kezeli,¹¹ noha Cudar fogsága oklevelesen is igazolt.¹² Hóman véleményét átvette Bertényi Iván,¹³ majd Mályusz Elemér is,¹⁴ de Mályusz legalább megemlíti Cudar fogságba vetését és az ő véleményétől eltérő lengyel krónikás hagyományt is; ez utóbbit azzal véli cáfolhatni, hogy „Czudar több évtizedes múltja ellene mond az elbeszélésnek”.¹⁵ Cudar bukásával legrészletesebben Fügedi Erik foglalkozott.¹⁶ Szerinte a „kerekén száz évvel később élt” Długosz állítása nem megbízható; „a kor közlekedési viszonyai között a rendelkezésre álló idő túlságosan rövid” volt az árulás kivitelezésére; Cudar György pohárnokmesterségből való felmentése megrontotta a viszonyt Cudar Péter és a királyné között, valamint „a királyné balkezes lengyel politikájával Péter ellentétbe került, és Erzsébet úgy döntött példát statuál; megmutatja országnak–világnak, hogy most más szelek fújnak”; végezetül gyanús, hogy konkrét vádpontok említése nélkül Cudart csak nyilvánvalóan hűtlennek említik, de nem fejezték le. Az újabb vélemények ilyen egyöntetűsége után természetes, hogy a Korai magyar történeti lexikonban is a királynéval való szembenállás jelenik meg Cudar Péter lecsukatása okaként.¹⁷

A fenti véleményekkel szemben Cudar árulásáról egyértelmű okleveles bizonyíték még nem került elő – ilyen tulajdonképpen még elképzelni is nehéz. Több közvetett adat is arra utal azonban, hogy a lengyeleknek igazuk van.

⁷ *Pór Antal*: Ifjabb Erzsébet királyné, Nagy Lajos király felesége. II. közlemény, *Századok*, 29. (1895.) 916–917. o. és *uő*: Az Anjouk kora. In: A magyar nemzet története. (Szerk.: *Szilágyi Sándor*) III. k. Az Anjou ház és örökösei (1301 – 1439) Budapest, 1895. 364. o.

⁸ *Dr Wertner Mór*: Az ónodi (bölcsi, szamosszegi) Czudar-ok genealógiája. *Turul*, IX. (1891) 141–145. o.

⁹ *Hóman Bálint – Szekfü Gyula*: Magyar történet. II. k. Budapest, 1936. 311. o.

¹⁰ *Uo.*

¹¹ *Hóman*: i. m. 315. o.

¹² *Hajnik Imre*: A királyi könyvek a vegyes házakbeli királyok korszakában. Budapest, 1879. (Értekezések a történelmi tudományok köréből, 8. k.) 17. o. Az említett oklevél mai jelzete: Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: OL DL) 52451. Regesztája: A nagykállói Kállay-család levéltára. (Szerk.: *Szentpétery Imre*) I–II. k. Budapest, 1943. nr. 1949. Cudar fogságának másik említése: *Dr. Mayer Béla*: Levéltártörténeti adatok. *Levéltári Közlemények*, II. (1924.) nr. 1., 142. o., az OL DL 7710. alapján.

¹³ *Bertényi Iván*: Az országbírói intézmény története a XIV. században. Budapest, 1976. 148. o.

¹⁴ *Mályusz Elemér*: Zsigmond király uralma Magyarországon. [Budapest], 1984. 13. o.

¹⁵ *Uo.* 276. o., 24. jegyzet

¹⁶ *Fügedi Erik*: „Könyörülj, bánom, könyörülj...” [Budapest], 1986. 43–45. o.

¹⁷ Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). (Főszerk.: *Kristó Gyula*) Budapest, 1994. „Cudar Péter” szócikk, 142. o., szerző *Csukovits Enikő*.

Először is a Cudar ártatlanságából kiindul, s így a lengyel krónikás hagyományt hol kimondatlanul, hol kimondva kétségbe vonó felfogás eredményeképpen Halicsról Mária uralkodása alatt szó sem esik,¹⁸ az az 1387-es lengyel foglalásig¹⁹ quasi békében bírt magyar tartományként tűnik fel. Ezzel szemben, az I. számú függeléként közölt oklevél szerint, 1382 őszén²⁰ tényleg érte jelentősebb támadás az orosz vajdaságot a litvánok részéről, ami az anyaországból segédc csapatok küldését tette szükségessé. Biztosan erről az akcióról – az említett oklevélen kívül – csak egy, csupán kiadásból ismert,²¹ eddig datálhatatlannak tartott²² eseményre vonatkozó *privilegium* számol be. A két *narratio*-ból együtt is csak annyi derül ki, hogy Drág mester, testvéreivel együtt, megrohanta a vajdaságot pusztító litvánokat, a kézítésében (mivel nyíllövéséről nincs szó) Drág arcára maradandó sebeket kapott, de a litvánokat megverte, zsákmányukat, foglyaikat, zászlajukat elvette és többüket, köztük Prezkoya (?) nevű főemberüket (kapitányukat?) elfogva a zászlókkal együtt a királynőnk elé hurcolta. Az eset annyiban mindenképp súlyosabbnak tűnik a közönséges határvillongásoknál, hogy Drág és testvérei személyében, akik ugyan a hadjárat idején is a határos máramarosi (és szatmári) ispánságot töltötték be,²³ mégis, az illető területen semmi rendes joghatósággal nem bíró erőket kényszerült mozgósítani a kormányzat.²⁴ Valószínű azonban, hogy Ilsvai Leusták és Pásztói László udvari lovagok (*aule nostre milites* – írja Erzsébet királyné), akik „*ipsis in nostra expeditione pridem in regno Russie habita existentibus*” méltatlan károkat szenvedtek, és akiket Erzsébet ezektől a hátrányos következményektől

¹⁸ Pl.: Magyarország történeti kronológiája. (Főszerk.: Benda Kálmán) I. k. Budapest, 1981., 1382 – 1387. évek, 226–229. o., szerző Körmendy Adrienne.

¹⁹ Erről irodalom: Bottló: i. m. 10. o. 33. jegyzet

²⁰ Az időpont a hadjárat idejének „*anno ... Marie regine ... coronationis primo*” jelöléséből adódik. Mária királynő uralkodási éveit a naptári évek szerint számította, tehát az első évre az 1382. IX. 17 – XII. 31-éig terjedő időszakot, a másodikra a teljes 1383. évet, a harmadikra 1384. évet számítva és így tovább. Például 1383. I. 28-a uralkodása 2. évére esik (Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: OL DF) 286775/I. 219. o. és OL DL 6982.), 1384. III. 30-a pedig a 3.-ra (OL DF 207441. és OL DL 39241.), és ezt a gyakorlatot követi csaknem minden *privilegium*-ában. Ettől – tudtommal – csak két oklevélben tér el, mindkettő 1386. III. 26-án kelt (OL DL 7175. és 7193.). Hogy miért, nem tudom, talán a Kis Károly legyilkoltatása utáni időkben új emberek kerültek a kancelláriára, akik nem voltak tisztában a kialakult szokásokkal. Mindenesetre hamar helyreállt az előző számítás: 1386. IV. 23. az 5. évre esik (OL DL 7204.), 1386. V. 5. (OL DL 7192.) és 1386. V. 10. (OL DL 7201.) szintén. Fogságából történt szabadulása után azonban, ahogy a regina királynőből királynévá vált, jelentősen változott a rendszer: oklevelezése jelentősen megcsappant, *privilegium* kiadására pedig nyilván csak az előző évek eseményeiből okult, óvatos és áldozatkész adományosok kérésére került sor. Ebben az esetben a ravasz kancellár, Kanizsai János, vagy elmulasztotta a Zsigmond kizárólagosságára nézve sérelmes uralkodói évek kitételét (1388. X. 219.: OL DL 65 807., 1388. X. 29.: OL DL 87 585., 1388. XI. 22.: OL DL 7357., 1388. XI. 22.: OL DL 7427., 1388. XI. 30.: OL DL 87 586.), vagy pedig Zsigmond éveire igazodva számította Máriáéit is: 1388. VI. 22. (OL DF 254 817.) és 1388. X. 29. (OL DL 24 692) a 2. évre esik.

²¹ Máramarosi diplomák a XIV. és XV. századból. Egybegyűjté és jegyzetekkel kísérvé kiadta *apsai Mihályi János*, Máramaros-Sziget, 1900. 50. nr., 83. o.

²² Középkori históriák oklevelekben (1002-1410). (A szövegeket válogatta, az előszót és a jegyzeteket írta *Kristó Gyula*) Szeged, 1992. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 1.), 322. o., 455. jegyzet.

²³ Engel: i. m., megfelelő fejezetek.

²⁴ „*nos ipsos ... in regnum nostrum Ruscie ... Transmissemus*”. *Mihályi*: i. m. 83. o.

1384. IV. 28-án Budán mentesít,²⁵ szintén ebben a hadjáratban vettek részt. Végezetül nincs kizárva, hogy Kaplai János és Dezső a Gömör megyei Simonyi és Détért birtokokat oroszországi szolgálataikkal nem 1377-ben,²⁶ hanem 1382-ben érdemelték ki,²⁷ annál is inkább, mivel a Cudar után következő vajda éppen Kaplai János volt.²⁸

Vitathatatlan, hogy a kiépített végvári rendszerek sem nyújthattak biztos oltalmat a portyázások ellen, példa rá Várad kifosztása 1474-ben. Ha viszont az 1382-es litván betörés normális körülmények közt is elkerülhetetlen, közönséges prédaszerző vállalkozás lett volna csupán, annak lehetőség szerinti elhárítása, vagy legalábbis méltó megtorlása a helyi hatalom, azaz a vajda, helyettese és várakban elhelyezett familiárisai, hadinépe kötelessége lett volna; sem szükség, sem idő nem lett volna a Kárpátok innenső oldaláról, kiváltképp az udvarból, segítséget küldeni. Itt viszont úgy tűnik, Prezkoya (ha Mihályi jól olvasta, a XIV. századi magyar pedig jól értette a nevet) és társai vígan fosztogattak, míg Drág mester és testvérei, valószínűleg Ilsvai és Pásztói, esetleg a Kaplaiak és még sokan mások le nem csaptak rájuk. Ez arra utal, hogy Cudar – felmentéséről értesülve, vagy azt be sem várva – embereivel önkényesen kiürítette „Oroszország” egy részét. Elképzelhetetlen ugyanis, hogy ne lett volna – ha nem is szigorú szabályokhoz kötött, de legalább észszerű – átadási rendje a szolgálati birtoknak és váraknak, különösen egy ilyen eleve fenyegetett tartomány esetében. Ha pedig Erzsébet és Garai Miklós Cudart valóban ok nélkül, csak azért akarták volna lecsukni, hogy megmutassák „országunk–világnak, hogy most más szelek fújnak”, nyilván nem mulasztották volna el, hogy egyidejűleg biztosítsák az orosz vajdaságot. A litvánok tehát valószínűleg vajda hiányában és a határvárak: Horodlo (Lengyelország), Kremenec, Oleszko, Lopatin és Sznyatin (Ukrajna) birtokában²⁹ nyugodtan működhettek a segéderők megérkezéséig.

²⁵ OL DL 90781. „Relatio domini palatini per magistrum Akus [?].” Az oklevélben Leusták már csongrádi ispán. A hadjárat alatt Vörös János és Vörös László fia: Demeter tudtuk nélkül elperelték tőlük Kutus nevű birtokukat, majd amikor tisztjeik az iktatásnak ellenálltak, az előbbieket hatalmaskodási pert indítottak ellenük. Erzsébet minden, az üggyel kapcsolatos bírságukat elengedi, a birtokper ítéletét pedig megsemmisítve a Vörösöket bizonyításra kötelezi.

²⁶ Így Kristó: i. m. 322. o., 453. jegyzet.

²⁷ Mária adománya 1384. V. 25-ről, OL DL 71 889. Kiadásai: A nagymihályi és sztárai gróf Sztáray család oklevéltára. (Szerkeszti Nagy Gyula) I. k. (1234–1396) Budapest, 1887. 466–468. o. és Hazai okmánytár, VII. k. (Kiadják Ipolyi Arnold, Nagy Imre és Véghely Dezső) Budapest, 1880. 417–419. o. Az oklevél szerint a Kaplaiak érdeme abban állt, „ut status ipsius regni nostri Russie, quod per quosdam nostros et regni nostri emulos tiranide turbabatur, per ipsorum fidelitatis strenuitatem et laborum eorumdem assiduitatem, iuxta nostre maiestatis votum, non sine sanguinum eorumdem et ad se pertinentium effusionibus extitit reformatus”.

²⁸ Engel: i. m., az „Oroszországi vajda” c. fejezet.

²⁹ Przemysł (Lengyelország) várának litván kézre kerülése nem valószínű. Nem csak azért, mert Dlugosz nem tud róla, hanem mert Przemysł kormányzati székhely volt (így pl. Mária királynő parancsát 1385. X. 6-án „magnifico viro domino Emerico Bubek, capitaneo regni totius Russie, vel castellano cuidam [sic!, nyilván másolási hiba] Premisliensi”, egy nappal később pedig „magnifico viro domino Emerico Bubek, vajvodé regni Russie, vel castellano eiusdem Premisliensi” intézi, OL DF 264 800. és OL DL 73 778.), így tehát Przemysł elveszte valószínűleg az egész tartomány elvesztését is jelentette volna, ami föltehetően megjelent volna a krónikás hagyományban is. Ha azonban a litvánok rá is tették kezüket, csak rövid ideig birtokolhatták, mert Mária királynő 1386. X. 6-án már „in districtu Premisliensi” tesz új adományt a Palugyaiaknak, amely birtokokról egy nappal később az „ad prefatum castrum Premis vocatum spectantibus et servientibus” kitétel olvasható (l. az e jegyzetben idézett oklevelekben). Ez utóbbi változatot mindenesetre valószínűtlennek tünteti

Azt feltenni, hogy Cudar Pétert, aki egyébként kiváló katona volt, erővel verték volna ki a várakból, képtelenség. Még a középkori litván vitézség és hadviselési módszerek előtti köteles és tényleg indokolt tisztelet – amit azért színez a tény, hogy 1352-ben Lajos királyt Belz (Ukrajna) várának falairól az ősi műszerrel, egy fabunkóval verték le³⁰ – sem teszi elképzelhetővé, hogy öt olyan várat, amiket Czarnkowski a „*castra fortissima*”, Długosz a „*castra ... insigniora*” szavakkal jellemez, ezekben a puszkapor nélküli időkben³¹ négy–öt hét alatt bevettek volna. A várak közti távolság miatt ez még két, vagy három ostromsereg alkalmazásával sem lett volna lehetséges.

Ezen kívül Cudar bűnössége mellett szól még a lengyelek állítása ellen felhozott érvek gyengesége, vagy éppen hiánya. Hóman Bálint éppenséggel semmit sem említ a hipotézisével szemben álló két lengyel krónikával kapcsolatban. Mályusz Elemér hivatkozása Cudar több évtizedes múltjára nem meggyőző, hiszen az, hogy valaki évtizedeken át nem lázad fel, mikor arra semmi oka sincs, lehetősége pedig még annyi se: természetes dolog. Cudar Pétert és fivereit Nagy Lajos rendkívüli kegyeivel halmozta el,³² ez az állapot azonban 1381-re megszűnt. A királyt akkorra elhatalmasodó betegsége elfordította a világtól, ezzel szemben felesége, Erzsébet királyné – frusztrált, anyósától évtizedeken át elnyomott, negyvenes éveit taposó asszony – az idősebb Erzsébet királyné halálával (1380. XII. 29.) rászabadult az országra. Ő biztos nem szerette a Cudarokat, mert bár György pohárnokmesterség alóli felmentése már összefüggésben állhatott Péter árulásával, de az udvarmesteri és ajtónállómesteri tisztség összevonása, melynek során György, aki addig (legalábbis 1381. I. 25-ig) udvarmester is volt, egyik hivatalát elvesztette, még 1381-ben zajlott le.³³ Cudar Péter nyilván nehezen viselte a család háttérbe szorulását, joggal tarthatta magát az ország – legalábbis egyik – legjelesebb fiának; kevesebb joggal, de személyes sérelmét az ország sérelmének érezhette és ha – talán éppen Erzsébet miatt – huzamosabban tartózkodott a rábízott tartományban,³⁴ hű emberei elhitethették vele, hogy az elégedetlenség általános. Így tehát akár eleve arra készült, hogy a király halála után, az általa várt felfordulásban jelentős tényezőként jelenjen meg, akár saját leváltásának hírére felháborodva döntött úgy, hogy – mint Caesar a Rubicont – ő átlépi a Kárpátokat, egyik esetben sem hagyhatta embereit hátra, szétszórva „orosz” várakban. Az, hogy akart-e anyagi haszonra is szert tenni, vagy ez már csak a lengyelek – nagyon is érthető – spekulációja,

fel, hogy Kaplai János 1382. XI. 7-én már orosz vajda volt. (*Engel*: i. m., vonatkozó fejezet), de sem az ő, sem más, például Drág mester érdemei közt nem szerepel Przemysł visszafoglalása.

³⁰ *Alfons Huber*: Ludwig I. von Ungarn und die ungarischen Vasallenländer. Wien, 1884. (Aus dem Archiv für österreichische Geschichte [66. Bd.] separat abgedruckt.) 14. o.

³¹ Még svájci területen is, amely pedig a tüzérséget fél évszázada kifejlesztő Itáliához jóval közelebb esett, mint Galícia, első ízben 1383 tavaszán, Burgdorf 45 napos ostromakor használtak ágyúkat. Jellemző azonban a középkori várostromoknál a támadók csekély esélyeire, hogy ez az ostrom is, amelyben pedig Glarus kivételével az Eidgenossenschaft valamennyi tagja mellett savoyai segédc csapatok is részt vettek, és ahol az ágyúkkal együtt mindenféle hajtógépet és gyújtószerkezetet is bevetettek, eredménytelen maradt. *Walter Schaufelberger*: Kriegführung und Kiegertum zur Sempacher Zeit (1385 – 1389). Heft Nr. 4 der *Schriftenreihe der Gesellschaft für militärhistorische Studienreisen*, Zürich, 1986. 15–17. o.

³² Fügedi: i. m. 42–43. o., világi tisztségeik részletesen: *Engel*: i. m., megfelelő fejezetek.

³³ *Engel*: i. m., vonatkozó fejezetek.

³⁴ Długosz szerint 1382-ben onnan tért haza.

nyitott kérdés marad, bár megválaszolása nem is túlságosan fontos. Annyi mindenesetre biztos, hogy Cudar korábbi pályája nem mutat fel olyan momentumokat, amelyek kizárnák a lengyelek igazát.

Fügedi Erik Długosz-sal szemben emelt kifogásaival kapcsolatban mindenekelőtt meg kell említeni, hogy (az egyébként nem is) „kerekén száz évvel később élt lengyel történetíró” nem áll egyedül állításaival, a kortárs Czarnkowski lényegében ugyanígy számol be az eseményekről. Ami az árulásnak „a kor közlekedési viszonyai” miatti időbeli kivitelezhetetlenségét illeti, figyelembe kell venni, hogy Mária királyné váratlan, lovasbaleset okozta 1395. V. 17-i elhalálozásának híre nem egész öt nap alatt ért Ragusába.³⁵ Igaz, hogy májusban hosszabbak a napok, és a királyság legsűrűbben lakott, igen kultúrált délnyugati részén valószínűleg jóval gyorsabban lehetett közlekedni, mint a jórészt lakatlan Kárpátokban, mégis, a Nagyszombat–Przemysl távolság jóval kisebb a Buda és Ragusa közöttinél, így a hírek körülbelül ugyanannyi idő alatt kellett megérkeznie. Ha Cudar készült az árulásra, a kelleténél több ideje is lehetett a várak átadására, ha pedig az elmozdításáról esetleg csak néhány nappal később érkezett hír hatására cselekedett, még mindig bőven megtehetette azt októberig.

Cudar Péter Zsigmond melletti, Erzsébet elleni fellépését Fügedi éppúgy nem bizonyítja, mint ahogy Hóman sem tette. Pedig valami nagyon határozott, felségsértést súroló esetnek kellett volna annak lennie, ha egyszer ilyen keményen büntették. Az ugyanis, hogy csak úgy, valamiféle terrorhangulat kialakítása érdekében sújtották ilyen megalázó büntetéssel az egyik legelismertebb, legérdemdúsabb országlakost, kizárt. Az uralkodónak senkitől kétségbe nem vont joga és korlátlan lehetősége volt arra, hogy a kormányzati tisztségeket arra ruházza, akire neki tetszik. Semmiféle ürügyet sem kellett volna keresnie Erzsébetnek, ha Cudart el akarja mozdítani „Oroszország” éléről, így is éppen eleget üthetett volna rajta, minden belpolitikai kockázat nélkül. Az viszont, hogy kellő ok nélkül, bilincsbe verve, tömlöcbe vessék és birtokait oklevelestül elkobozzák, Mária királynő kissé puccszerű megkoronázása és az országban teljesen új, előzmények és támogatás nélküli nőuralom bevezetése után akkora baklövés lett volna, amit még Erzsébetről is alig, fő tanácsadójáról, Garai Miklós nádorról pedig semmiképpen sem lehet feltételezni.

Hogy Cudar Pétert miért nem fejeztették le,³⁶ nem tudom. Valószínű, hogy nem a justizmordtól féltek, talán inkább, a meglehetősen képlékeny politikai helyzetben, nem akartak irreverzibilis húzásokhoz folyamodni. Az viszont természetes, hogy miért nem fordul elő sehol Cudar hűtlenségének részletezése. Thuróczy nem foglalkozik az ügyvel, valami Zách Felicián-féle ítéletlevél – tudtommal – nem maradt fenn, talán nem is keletkezett, így a részletesebb tudósítást a korból fennmaradt egyéb írásos anyagon kellene számon kérni. Mivel az okleveleket, mint ismert, nem az utókornak írták, hanem a mindennapi jogélet eszközei voltak, már az is éppen elég csodálatos és az utókor szempontjából rendkívül szerencsés, hogy – legalábbis Közép-Európában magyar

³⁵ 1395. V. 22-én a *consilium rogatorum* a temetéshez való hozzájárulásról tárgyalt, l.: Ragusa és Magyarország összeköttetései oklevéltára. A raguzai állami, a bécsi cs. és kir. titkos és egyéb levéltárakban levő okiratokból összeállította *Gelcich József*, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta *Thallóczy Lajos*. Budapest, 1887. 713. o.

³⁶ Pedig rászolgált.

sajátosságként – az adománylevelek *narratio*-iban, tulajdonképpen funkciótlan elemként, az adományos érdemei viszonylagos részletességgel megörökítést nyertek.³⁷ Mária uralkodása alatt egyébként, csakúgy mint Zsigmond trónralépte után,³⁸ még az uralkodó kegyelmi ténykedéséről kiadott oklevelek is zömmel csak általánosságban említették az oklevélnyerők érdemeit, arra pedig, hogy valamely birtokügyben az egyik félnek milyen priusza volt, nem tértek ki. Így például 1384. X. 10-én Erzsébet királyné, valószínűleg Garai Miklós nádor és Alsáni Bálint pécsi püspök sugallatára,³⁹ a Cudar Péter és György által hajdan állítólag „*potentialiter et omni sine lege*” elfoglalt Sáros megyei Buják birtokot visszaadta Vitézi László fia Lőrinc feleségének, Bajori (néhai) Beke mester leányának, Erzsébetnek, kizárólag a panaszost hallgatva meg és csak az általa bemutatott oklevelek alapján. Elég csúnyán járt tehát el, de a Cudarokról egyetlen dehonesztáló kitételt sem tartalmaz az oklevél.⁴⁰ Érdekes, hogy az ítélet mellé másnap kiadott, a szépesi káptalannak címzett iktatóparancsban⁴¹ sincs szó arról, hogy az iktatás során a Cudarok ellentmondását ne vegyék figyelembe; Péter más irányú elfoglaltsága köztudott lehetett, kérdés azonban, hogy György ellentmondásával miért nem számoltak.⁴²)

Végül pedig talán, bár messze nem perdöntően, Cudar ellen szól 1385. XI. 15-i kegyelemlevelének, valamint annak az 1386. V. 24-i oklevélnek a szövegezése, melyben a királynő megígéri, hogy megvédi mindazon birtokokban, melyekről oklevelei fogsága idején a tárnoki házban kallódtak el.⁴³ A kegyelemlevélen megnevezett három *relator* nem tartozott egy pártba: Bebek György királynéi tárnokmester folyamatos hivatalviselése alapján a királynők rendületlen hívének mondható,⁴⁴ a két másik azonban, Szécsi Miklós és Csáktornyai Lackfi István, nemcsak hogy részt vettek az előző évek mozgalmaiban,⁴⁵ de Erzsébet 1384. VIII. 14-i, Zágráb városához intézett parancsában, Horváti Pál zágrábi püspökkel együtt, egyenesen a lázadás vezéreiként

³⁷ Mályusz Elemér: Királyi kancellária és krónikáírás a középkori Magyarországon, Budapest, 1973. 9–21. o.

³⁸ Mályusz: i. m. 30. o.

³⁹ Relatio: „*Relatio domini Nicolai de Gara palatini episcopo facta.*”

⁴⁰ OL DL 103 172.

⁴¹ OL DL 103 173.

⁴² Egyik testvérüket, Cudar („Baksa”) Imre volt egri püspököt az udvar eltávolította az országból. VI. Orbán pápa 1384. VIII. 27-i, Kanizsai Jánost egri püspökké kinevező bullájában említi, hogy Péter volt egri püspököt, „*licet absentem*”, „*nuper*” az imolai püspöki székre helyezte át. (*Fügedi*: i. m.: 44. o., *Pray, Georgius: Specimen hierarchiae Hungaricae... Pars I.: De archiepiscopatu Strigoniensi et eius suffraganeis. Posenii et Cassoviae, 1776. 209.o. és OL DL 798.*) Gams (*P. Pius Bonifacius Gams: Series episcoporum ecclesiae catholicae... I. Ratisbonae, 1873. 702. o.*) és Eubel (*Eubel, Conradus: Hierarchia catholica medii aevi ...I. Monasterii, 1898. 295. o.*) nem tudnak Cudar Imre imolai püspökségéről, de más imolai püspököt 1386. V. 28-ig, Cudar Imre erdélyi püspöki kinevezéséig (*Eubel*: i. m.:520. o.) ők sem ismernek. 1384. VII. 18-án már az egri püspökség javainak *tutorai* említettnek, OL DF 228 500.

⁴³ II. és III. függelék.

⁴⁴ Engel :i. m., megfelelő fejezet.

⁴⁵ Ezekről Erzsébet 1385. X. 12-én, Cillei Hermannak és Vilmosnak adott oklevelében: „*dum pridem inter nostros barones fervens seditio nostra regna turbabat*”. (OL DF 288 302. és 287 073., a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchivban őrzött egyetlen példányról két külön jelzet alatt készített két külön felvétel: az előbbi a jobbik.)

tűnnek fel.⁴⁶ Ez utóbbiaknak Cudar érdekében tett közbenjárását persze nem lehet elvbarátsággal magyarázni, nekik ugyanis, függetlenül a Cudar Péterrel kapcsolatos véleményüktől, érdekük volt, hogy a pillanatnyilag sarokba szorított királynő aktív halálos ellenségeinek számát eggyel szaporítsák. Bebek György szerepe a *relatio*-nál alighanem a hitelesség garantálása lehetett. Ahhoz képest tehát, hogy a kegyelmet kijáró hű bárók közt legalább két hétpróbás lázadó is volt, ha Cudar bebörtönzése korábban valóban csak mondvacsinált okok alapján következett volna be, az ember elvárna, ha nem is bocsánatkérést, de legalább valami szép körülírást rossz tanácsokról, a szerencse forgandóságáról, vagy valami egyébről.⁴⁷ Ilyen azonban nincs: míg testvéreinek, akiket korábban szintén megfosztottak birtokjogaiktól,⁴⁸ érdemeit elismerik,⁴⁹ Cudar Péter esetében csak a királynők szívében lakozó könyörületességet említik a kegyelem kiváltó okaként.

I.

Nos, Elizabeth, Dei gratia regina Hungarie, Polonie, Dalmatie etc., memorie commendantes tenore presentium significamus quibus expedit universis, quod magistri Draag et Iohannes, filii quondam Zaz woywode, comites Zathmariensis et Maramorosiensis comitatum in suis et Balk, fratris ipsorum uterini, similiter comitis dictorum comitatum personis, ad nostre serenitatis venientes presentiam propositis eorum fidelitibus et fidelium servitiorum laudedignis et preclaris meritis, quibus iidem primitus olim serenissimo principi, domino Lodovico regi Hungarie etc., consorti nostro carissimo felicitis recordationis, et demum nobis in cunctis nostris et regni nostri negotiis, prosperis utputa et adversis, cum sumpme fidelitatis studio laudabiliter studuerunt complacere, quasdam possessiones regales et nostras, videlicet Beltuk, Hyrip, Erdeud, Erdeudzada vocatas in dicto comitatu Zathmariensi habitas et existentes, a nobis ipsis dari et perpetuo conferrari postularunt. Nos igitur consideratis premissis fidelitibus et fidelium servitiorum preclaris meritis ipsorum Draag et Iohannis, necnon Balk woywode, fratris ipsorum, quibus iidem, presertim dictus Draag preteritis suis fratribus, in tuitione et defensione regni nostri Russcye, quod per insultus Lithvanorum, fidei orthodoxe inimicorum et nostre maiestatis emulorum specialium, creberimos (sic!) anno serenissime principis, domine Marie regine dictorum regnorum, nate nostre carissime,

⁴⁶ „*tamquam perversi dolositate rebelles*” lázitanak levelek és hírnökök útján, ezért a királyné megparancsolja személyük és javaik letartóztatását. (Johannes Bapt. Tkalčić: Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabiae... Vol. II. Zagrabiae, 1894. 304. o., és OL DF 230 639.)

⁴⁷ Nagyon alkalmasan lehetett volna például az ördögre kenni az ügyet, úgy valahogy, mint ahogy a turini békében a velencei háborút: „*Verumtamen serpentis antiqui perfidia in humani generis iniquitates venena traffundens ipsius diris conatibus portu salutis perperam interdicto a semite tranquillitatis et fidei repellere nequam non desinit incessanter, non permittens illos quiescere, qui solent esse voluntatum unanimes solo momento firma stabilitate conformes.*” (Wenzel Gusztáv: A turini békekötés, 1381. In: Magyar Történelmi Tár, 11. k. Pesten, 1862. 9. o.)

⁴⁸ III. sz. függelék.

⁴⁹ II. sz. függelék.

coronationis primo plerumque turbabatur, ubi idem Draag debitum sue fidelitatis ostendens regio sacro dyademati ac nobis tam laudabiliter tamque fideliter studuit complacere, et habitis mutuis congressibus Deo sibi suffragante vexillum eorundem Lithvanorum cum quodam eorum capitaneo nostre specietenus apportare et presentare curavit maiestati, ubi idem Draag superatis ipsis Lithvanis in faciem eidusdem pro augmento honoris nostri gravia vulnera cunctis speciem eius intuetibus (sic!) nota a dictis Lithvanis in se recipere minime formidavit, ratione quorum et aliorum suorum necnon eorundem fratrum suorum servitiorum, licet ipsi a nobis multo maiora antidotum premia mererentur, ut tam voto ipsorum aliquantisper in hac parte gratiose respondere videamur, prefatas villas seu possessiones regales Beltuk, Hiryp, Erdeud, Erdeudzada vocatas in dicto comitatu Maromorosiensi apud manus nostras habitas ab manibus nostris sequestratas nostreque collationi iuste et legitime spectantes eisdem magistris Draag, Iohanni et Balk woyvode, fratri ipsorum, et per eos heredibus eorum heredumque ipsorum successoribus et posteritatibus, simulcum tributis in ipsis villis Erdeud, Erdeudzada exigi consuetis, necnon silvis, terris cultis et incultis, partibus, fenilibus, aquis, aquarum decursibus, et generaliter omnibus suis utilitatibus et pertinentiis universis quovis nomine vocatis in superficiebus earundem existentibus, super ipsarum veris et antiquis metis seu limitibus, quibus hactenus per populos et hospites de dictis villis nomine nostre maiestatis possesse fuerunt et habite, n[ove] nostre donationis titulo, ex consensu et benivolentia (sic!) eiusdem domine Marie regine prelatorumque et baronum nostrorum exinde prehabito consilio, dedimus, donavimus et contulimus, ymmo damus, donamus et conferimus iure perpetuo et irrevocabiliter possidendas, tenendas pariter et habendas, sine tamen preiudicio iuris alieni. Presentes etiam in formam regii vel nostri privilegii redigi faciemus, dum nobis fuerint reportate. Datum Bude, tertio die festi beati Mychaelis archangeli, anno Domini Mo CCCmo octuagesimo quinto (1385. X. 1.).

Szöveg alatt Erzsébet királyné keresztben szétkent, viaszba nyomott, szalaggal megerősített gyűrűspecstje. Alatta relatios jegyzet: „*Relatio ...i ...alatini.*” (Nyilván Szécsi Miklós.) OL DF 285 686. (Szt. Adalbert Társ. levéltára, Nagyszombat 152-153.). Ugyanezt az oklevelet kiadta Mária királynő is, nem átírásban, hanem az intulatio és a megfelelő formulák értelem szerinti kicserélésével, eredetiben, Buda, 1386. II. 16. (f. VI. ante dom. Septuagesima) dátummal, OL DF 285 679. (Szt. Adalbert Társ. levéltára, Nagyszombat 151-156.). Ez utóbbi igen rossz állapotú, szakadt, foltos.

II.

Nos, Maria, Dei gratia regina Hungarie, Dalmatie, Croatie etc., memorie commendamus per presentes, quod sicut nos hoc in acie nostre mentis revollventes (sic!) deliberato animo considerantes, ut mansuetudo, pietas, misericordia et benignitas regum et principum cordibus iugiter debent insidere, hinc, nonminus votiva unanimes et humilima (sic!) supplicatione ac intercessibili petitione fidelium prelatorum, baronum et regni nostri procerum pro Petro Zudar, olym Sclavonie bano, erga nostram maiestatem

interveniente, recensitis etiam fidelium obsequiorum meritis fratrum et consanguineorum eiusdem, quibus iidem nobis et sacre corone nostre regie ac toti regno nostro studuerunt conplacere, capiti et universis possessionibus ac possessionariis iuribus ipsius Petri Zudar condam bani inter ambitum regni nostri ubivis et in quibusvis comitatibus eiusdem regni nostri existentibus, in quarum ipse pacifico dominio prefuisset, de consensu et beneplacita voluntate serenissime principis domine Elizabeth, premissa Dei gratia regine Hungarie etc., genitricis nostre karissime (sic!), predictorumque prelatorum, baronum et regni nostri procerum consilio prematuro super hiis factis omnibus, in quibus contra nos et honorem nostre celsitudinis aliquatenus excessisset, de nostre regie benignitatis clementia, que cunctis eam postulantibus esse solet benigna, ex certa nostre maiestatis scientia specialem gratiam et misericordiam duximus faciendam harum nostrarum testimonio litterarum. Datum Bude, tertio die festi beati Briccii confessoris, anno Domini millesimo CCCmo LXXXmo quinto (1385. XI. 15.).

Hártyán, hátán Mária királynő nem záró, teljesen lepergett viaszú nagypecsétje (kettőspecsétjének mellső lapja) és a hajdani pecsét – a megszokottól eltérő, a szöveget kívül hagyó összehajtasból származó – szépen kivehető, tükörképű lenyomata. Relatio az első oldalon, jobb felül: „*Relatio dominorum Nicolai de Zeech palatini, Stephani wayvode, Georgii Bubek.*” Érdekes, hogy a hajdani pecsét helyén, természetesen egykorú írással, de rosszul a relatio: „*Relatio dominorum Nicolai de Cheech, Stephani et Georgii Bubek.*” OL DL 7165 (NRA 1543-26.). Foltos, helyenként csak ibolyántúli fény mellett olvasható.

III.

Nos, Maria, Dei gratia regina Hungarie, Dalmatie, Croatie etc., memorie commendantes tenore presentium significamus quibus expedit universis, quod quamvis nos ac serenissima princeps, domina Elyzabeth, eadem Dei gratia regina Hungarie, genitrix nostra preamanda, pridem contra virum magnificum, dominum Petrum Zudar banum, animum habentes motivum eundem nostris vinculis mancipando nedum ipsum, verum etiam reverendum in Christo patrem, dominum Emericum episcopum, ac Iohannem prepositum Albensem necnon magistros Georgium et Stephanum, fratres ipsius uterinos, iuribus ipsorum possessionariis privari, universa etiam litteralia ipsorum instrumenta super eisdem iuribus possessionariis confecta regestratim ad domum nostram tavarnicalem reponi fecerimus; tandemque ex solita pietatis clementia, que cordibus reginalibus iugiter debet insedere, eundem dominum Petrum Zudar de huiusmodi liberantes captivitate, prout ipsum sic et dictos fratres suos, in sinum pristine nostre gratie et dilectionis ad instar aliorum fidelium nostrorum regnicolarum duxerimus aggregandos, adeo, quod etiam dicta iura eorum possessionaria in regnis nostris ubilibet habita simulcum litteralibus eorundem instumentis ipsis pristino modo reintegrarentur quo ad plenum. Tamen quia quedam ex iamdictis eorum litteralibus instrumentis in facto possessionum ipsorum Kuryma, alio nomine Dubynna, Raduma, Strachyna, Mokovicha et Palwagasa vocatarum et pertinentiarum earundem emanata ex

serie ipsius registri nostri in annotata domo nostra tavarnicali ex negligenti conservatione deperdita et alienata fore verissimiliter agnovimus, ideo nos nolentes ex hoc ipsos dominum Petrum Zudar et fratres suos huiusmodi iuribus eorum legitimis destitui, unacum eadem serenissima principe, domina Elyzabeth, genitrice nostra karissima (sic!) prelatisque et baronibus nostris salubriter deliberando eisdem domino Petro Zudar et fratribus suis ex certa nostre maiestatis scientia nostro et successorum nostrorum regum Hungarie nominibus promittimus et pullicemur (sic!), quod a modo inantea ipsos eorundemque domini Petri Zudar ac magistrorum Georgii et Stephani heredes et successores universos ab omnibus ipsos ratione detentionis et conservationis dictarum possessionum Kurima, alionomine Dubynna, Radama, Strachyna, Makovicha et Palwagasa vocatarum et pertinentiarum earundem processu temporum in iudicio vel extra iudicium impedire et dampnificare volentibus ubique expedire, imo ipsos in dominio ipsarum possessionum et pertinentiarum earundem perpetuis temporibus manutenere volumus et conservare harum nostrarum testimonio litterarum, quas in formam nostri privilegii redigi faciemus, dum nobis in specie fuerint reportate. Datum Bude, feria quinta proxima ante festum beati Urbani pape anno Domini millesimo CCCmo LXXXo sexto (1386. V. 24.).

Átírva Ilsvai Lesták nádor és Fejér megyei ispán 1393. IV. 7-i oklevelében, OL DL 7208. (NRA 1543-32.). Cudar Péter okleveleinek fogsága alatti őrizetéhez v. ő.: *Hajnik*: i. m. az idézett helyeken és *Olexik Ferenc*: Középkori levéltártörténeti adatok. *Levéltári Közlemények*, XIII. (1935) nr. 3., 268. o., az OL DL 6713 alapján.

A CSÁSÁRI SEREG ÖSSZETÉTELE MAGYARORSZÁGON 1663-BAN

A hadsereg személyi összetételének kérdése mind a katonaszociológia, mind a történeti statisztika szempontjából érdekes kérdés. De míg a közelebbi múlttól e téren aránylag megfelelő és elégséges forrásanyag áll rendelkezésünkre, a régebbi időkre vonatkozólag nem ez a helyzet. A fő források: a tiszti nyilvántartások, az ezrednaplók és a zsoldjegyzékek közül az utóbbiakat a levéltárak csak viszonylag kései időpontban kezdték megőrizni, egyrészt, mivel nagyon gyorsan avultak, másrészt, mivel tárolásuk a szervezeti egységek – az ezredek – sűrű helyválttatása miatt nagy nehézségekbe ütközött. Sokáig nem is tulajdonítottak nagy fontosságot a legénységi állományúakra vonatkozó iratok megőrzésének, mert a közkatonák gyorsan változtak s ha szolgálatuk véget ért, saját kezükhöz kaptak katonáskodásukról szóló tanúsítványt, ami aztán, haláluk után, rendszerint elveszett. Csak a tisztekre, esetleg a tartósan szolgáló altisztekre vonatkozó jegyzékeket és iratokat őrizték meg az ezredek a XVII–XVIII. században, főleg az ezredtulajdonosok archívumaiban. Jellemző, hogy az Österreichisches Staatsarchivban, illetve a Kriegsarchivban sincsenek meg az 1700 előtti zsoldjegyzékek.¹

Emiatt a XVII. század közepének és a későbbi, törökelleni felszabadító harcoknak seregeiről a korabeli – sokszor túlzó – narratív forrásokon kívül szörványadatokra vagyunk utalva. Ezek maguktól értetődően főleg magasabb állásúakra, tisztekre, előkelő önkéntesekre vonatkoznak, a harcok névtelenjeire, közkatonákra alig. Jellemző például, hogy a Budavár visszafoglalásában résztvevők névjegyzékében közkatona neve szinte egyáltalán nem található.²

Ezért nagy a jelentősége az olyan egykorú forrásoknak, mint amilyent például az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában találhatunk, s amely, tanúvallomási, kihallgatási jegyzőkönyv lévén, nagy alapossággal készült. 1 tiszt és 21 altiszt és közkatona személyi adatait tartalmazza, és pedig nemcsak a nevet, rangot, származáshelyet és az életkort, hanem a katonai szolgálatban eltöltött évek számát is. A kézirat címe: Continuirung de Militarischen Examinis wegen Über gab der Hungarischen Graniz Vöstung von Neuhausell ... 15 Octobris Anno 1663. A jegyzőkönyv lezárásának időpontja Komárom, 1663. október 27., aláírói : Louis de la Borde (rangmegjelölés nélkül, de első helyen, valószínűleg ezredes), Dundi (talán Dundee?) Johann Obrist Lieutenant (alezredes), Mathieu Dolre Obrist Lieutenant és

¹ Az intézmény igazgatója, Dr. Otto Winter szóbeli közlése e sorok írója számára Bécsben, 1982 decemberében.

² Horváth Károly: Kik vettek részt Buda visszafoglalásában 1686. szeptember 2-án? *Historia*, III. évf., 1930. június 4–6. szám, 9–11. o.

Constantin Abstöber Regiments Schultheiß (az ezred hadbírája); valamennyien címerpecsétjükkel erősítik meg a jegyzőkönyvben foglaltakat.³

A német nyelvű jegyzőkönyv Érsekújvár töröknek való feladása után keletkezett; a vár feladásának okát kutató vizsgálathoz kapcsolódik.

Mint az közismert, az 1663 tavaszán indult török hadjáratot I. Lipót király sikertelenül igyekezett diplomáciai úton megelőzni. A török rendkívül nagy, mintegy 120 000 főnyi sereggel vonult fel. Köprülü Ahmed nagyvezér alatt. Augusztus 7-én az érsekújvári őrség Párkánynál megelőző támadást indított a török főszereg ellen, de súlyos vereséget szenvedett és kénytelen volt visszavonulni. Augusztus 16-án a gróf Forgách Ádám parancsnoksága alatt álló magyar várat, a Kisalföld és az Északnyugati Felvidék egyik kulcsát, a török roppant nagy erővel vette körül. Bár az őrség létszáma nem volt csekély – mintegy 3 500 fő – a túlerővel soká nem tudott szembeszállni, annál kevésbé, mert a Rainaldo Montecuccoli tábornok és Johann Sporck lovassági tábornok vezérlete alatt Pozsonynál álló, de kellően fel nem készült császári főerő – alig 15 000 ember – nem merte a vár felmentését megkísérelni. Ezért a löporraktár felrobbanása után Forgách a várat, 39 napi ostrom után, szeptember 25-én szabad elvonulás feltételével feladta, és a megmaradt őrséggel – közte 500 sebesülttel – eltávozott.⁴ Ezért vizsgálat indult ellene. Ennek során hallgatta ki az e célra összeült hadbíróóság a katonákat.

Mellőzve ehelyütt a terjedelmes jegyzőkönyv eseménytörténeti vonatkozásait, figyelemreméltó a kihallgatott katonák személyi adatainak vizsgálata, akik valamennyien ugyanazon egységből, a Marchese Pio–ezredből valók voltak.⁵

Az Érsekújvár elestekor kihallgatott katonák jegyzéke:

Név	Rang	Származási hely	Életkor	Szolgál
Locatelli, Johann Baptist	zászlós	Görz, Friaul (Gorizia)	22 éves	25 éve
Geiger, Christoph	káplár	Villach, Karintia	56 éves	25 éve
Zettler, Andreas	káplár	Aspern, Austria	35 éves	17 éve
Davidt, Matthias	muskétás	Trebitsch, (Třebíč) Morvaország	46 éves	18 éve
König, Matthias	őrmester	"aus Francken"(Frankföld)	38 éves	20 éve
König, Bartelme	muskétás	"St.Peltn" (Sankt-Pölten) Ausztria	46 éves	25 éve
Wippel, Stephan	muskétás	Sankt Pölten	21 éves	3 éve
Erthell, Bartelme	muskétás	"Grißlingeg aus Bayern" (Bajorország)	35 éves	9 éve
Martino, Martin	muskétás	"Tarbes aus Kärnten" (Tarvis, Karintia)	36 éves	5 éve

³ Jelzete: OSZKK Fol. Germ. 328. (Címe szerint egy vizsgálati jegyzőkönyv folytatása, de az előzmény nincs meg a Kézirattárban.)

⁴ Nagy László: A magyar végvári dicsőség nyomában. Budapest, 1978, 190-191.o., valamint Magyarország történeti kronológiája. II. k., 1526-1848, Budapest, 1982. 483-484. o.

⁵ Tésai Foglár Imre: Magyar hősök emléke Bars vármegyében. Pesten, 1842. 36., 41., 78. és 80. o.

Metzker, Heinrich	muskétás	"Bötsch" (Bitsch) Lotharingia	53 éves	29 éve
Newman, Georg	muskétás	"Görlitz aus Sachstätten" (Szilézia)	49 éves	30 éve
Biber, Michael	muskétás	"Mümelstatt aus Franckhen" (Mün- nerstadt)	25 éves	2 éve
Pogner, Christoph	muskétás	"Heißlingen aus Bayrn" (Bajorország)	33 éves	6 éve
Eyfeladt, Georg	muskétás	"Wendingaus Schwabenland"	49 éves	8 éve
<i>Név</i>	<i>Rang</i>	<i>Származási hely</i>	<i>Életkor</i>	<i>Szolgál</i>
Rochberger, Wolf.	muskétás	Hadtenstein (Felső-Ausztria)	46 éves	20 éve
Leichmann, Lorenz	örvezető	Nürnberg	34 éves	8 éve
Seidtel, Georg	muskétás	Püchelsdorf, Steyr (Stájerország)	40 éves	6 éve
Petter, Jacob	muskétás	Strodten, Steyer (Straden, Stájerország)	35 éves	7 éve
Vogel, Ferdinand	muskétás	Vidermanskorf (Ausztria)	28 éves	8 éve
Pecht, Matthias	muskétás	"Pozen aus Tyroll" (Bozen, Dél-tirol)	28 éves	8 éve
Zaillinger, Hans	muskétás	"Hallneu Kirchen ob der Enns" (Wald- neukirchen bei Hall, Felső-Ausztria)	26 éves	2 éve
Schmelzer, Georg	muskétás	Fürstenfeldt, Steyer (Stájerország)	30 éves	éve

A jegyzőkönyv személyi adatai – bár mindössze egy ezred katonáira vonatkoznak – statisztikai elemzéssel alkalmasnak tűnnek bizonyos – óvatos – következtetések levonására. Elvben ugyan nem zárható ki, hogy szelektált, már régebben szolgáló társaik közt „tekintélyesebbnek” számító katonákról lenne szó, de az is figyelembe veendő, hogy vannak köztük egészen fiatalok is, és hogy ekkor toborzókerületek még nem voltak, s a zsoldos katonaság nem területi alapon, hanem „ad hoc” egészült ki, bár a felállítás és a kezdeti toborzás még földrajzilag adott ponton kezdődött el.⁶

Ám a Marchese Pio ezred ekkor már évek óta fennálló egység volt – már az 1650-es években szerepelt Magyarországon – , szervezője az a Marchese Pio de Savoya, ki 1652-ben nyitrai parancsnok volt, és aki a feladás előtti napon, 1663. szeptember 24-én Érsekújvárt maga is megsebesült. Valószínűtlen, hogy a tanúvallomások felvételénél akár területi, akár életkor szerinti válogatás érvényesült volna s úgy látszik, hogy az adatok – legalábbis erre az ezredre vonatkozóan – statisztikailag generalizálhatóak és belőlük az egész akkori seregbe következtetések vonhatók le.

Ha a Marchese Pio-ezred katonáit az egész Magyarországon álló császári sereg tükrének tekintjük, akkor ez mindenekelőtt a haderő meglepően idős voltát mutatja. Az átlagos életkor ugyanis 37,3 esztendő. A mai szemlélet szerint ez katonának nagyon magas kor; akkoriban azonban, az állandó zsoldos hadseregre való átmenet időszakában,

⁶ Az ezredeknek különböző területekről való rekrutálására ugyanebben az időben, egykorú mustrajegyzékek alapján mutat rá *Heinrich Kunnert* is: Die schwäbischen Kreiskontingente im Türkenkrieg 1664 (In: Beiträge zur Kenntnis der Donauschwaben. Gedenkschrift für Friedrich Metz. Stuttgart, 1972.) c. tanulmányában, 46. o. Szerinte az 1664-ben Magyarországon harcoló két sváb-kerületi ezredben ekkor svájciak, bajorok, brandenburgiak, koburgiak, hesseniek, németalföldiek és – ami különösen figyelemre méltó – osztrák örökös tartománybeliek voltak, a tulajdonképpeni svábok a legkevésbé.

nem szokatlan. Az életkor mindenestre azt sugallja, hogy e viszonylag idős katonák már inkább csak defenzív, semmint offenzív hadviselésre voltak alkalmasak, ami egyébként a császári hadvezetés magyarországi szándékait illetően megfelelő is, hiszen a cél ekkor, az 1660-as évek elején, nem a török kiűzése, hanem a megmaradt államterület biztosítása volt.

A katonák közül, akiknek nevét és életkorát ismerjük, csak 5 volt 20–29 éves, 9 a 30–39 éves, 6 a 40–49 éves, 2 pedig 50 éven felüli; az egyik 53, a másik – egy karintiai születésű káplár – pedig éppen 56 esztendő. Az egyetlen tiszt köztük, a 22 éves Locatelli zászlós, görzi születésű. Nála fiatalabb csak egy van, egy 21 éves muskétás. A „tizenévesek” teljesen hiányoznak. E katonák közt világosan kirajzolódik két különböző korcsoport: az egyik, a 15 évnél hosszabb szolgálatra visszatekintőké – ezek még a harmincéves háború katonái – a másik pedig az újabb katonáké. Figyelemreméltó, hogy 9 és 17 év közti időre visszanyúló katonai szolgálata a vallomási jegyzőkönyv szerint egyetlen egynek sem volt. A felsoroltak – 22 katona és tiszt – közül egyetlen sem akadt, aki szolgálatát 1647 és 1655 közt kezdte volna. Úgy látszik, ebben az időszakban egyáltalán nem vettek fel új katonákat a császári seregbe, inkább a harmincéves háború végén elbocsátottak mindenkit, akit lehetett. Az 1650-es évek közepén kezdő új katonák jobbra fiatalok: egy idősebb, 41 éves kivételével 20–28 év közt vannak, a toborzás idején. Az 5 éven belül toborzott, tehát a legfiatalabb katonák – ezek 1663-ban ötven vannak – hadiszolgálat kezdetén volt életkora átlagban 24,6 év, de a tanúvallomáskor sem idősebbek átlagban 27,6 évesnél. Az 5 közül 4 – tehát 80 % – a német-ausztriai örökös tartományokból való, Alsó- és Felső-Ausztriából, Karintiából, Stájerországból, csak 1 a távolabbi, aki Frankföldről került ide (valószínűleg Main-Frankenből). A zászlós is, akinek katonai szolgálati idejét nem ismerjük, de mint 22 esztendő, régi katona nem lehetett, szintén az ausztriai örökös tartományok egyikéből, Görz grófságból került ide, s olasz neve ellenére is osztráknak tekinthető. Így azután azt a feltevést kockáztathatjuk meg, hogy a harmincéves háború utáni császári sereg erősebben rekrutálódhatott az örökös tartományok német lakosságából, mint a korábbi. Egyébként a tanúvallomásban szereplő katonák nagy többsége – 22 közül 14 – a Habsburg örökös tartományokból való. Ha ez talán nem is minden ezredben volt így, de az ezredek többségében valószínűen hasonlóan. Tehát a császári seregben nagyrészt az osztrák-német tartományok fiai harcoltak, véreztek, hazánkban is és valószínűen más csatatereken is. Így válik érthetővé azután az is, hogy az osztrák-német tartományok lakosságszáma mért szaporodott olyan lassan a XVII–XIX. században, mint arra a népességkutatás már ismételtelen rámutatott. A Habsburg nagyhatalom elsősorban a saját német tartományaiból származó katonái vérével vívta ki politikai állását az akkori Európában – és hihetőleg később –, a visszafoglaló háború idején is, és ez bizonyára hozzájárult a „*ius armorum*” gondolatának alapvetéséhez is.